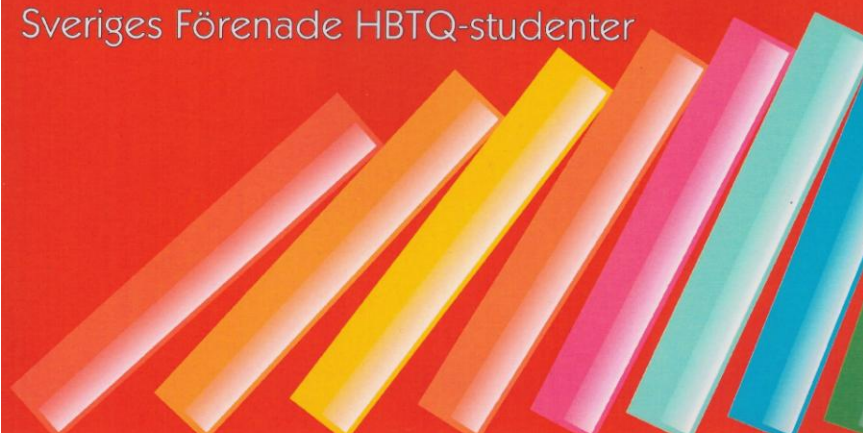

Sveriges Förenade HBTQ-studenter

Stina Lundin (red.), Elise Linnea Strömberg och Catalina Fuentes Araya

Avslöja heteronormen!

En undersökning om cis- och heteronormer vid universitets
och högskolors verksamheter i Sverige 2014-2015

Avslöja heteronormen!

*En rapport om hetero- och cisnormer vid
universitets och högskolors verksamheter*

Avslöja heteronormen!

Ett projekt av Sveriges Förenade HBTQ-studenter (SFQ)

Copyright Sveriges Förenade HBTQ-studenter

Stockholm 2015

Författare: Stina Lundin (red.), Elise Linnea Strömberg & Catalina Fuentes Araya

Projektledare: Stina Lundin

Bitr. projektledare: Catalina Fuentes Araya

Arbetsgrupp: Elise Linnea Strömberg, Amanda Wikström, Daniel Dannfors, & Sara Törnqvist

Illustrationer: Catalina Fuentes Araya & Anton Fröhling

Sveriges Förenade HBTQ-studenter

SFQ är riksförbundet för normkritik och HBTQ-perspektiv i högskolan. Förbundet arbetar för att stärka utbildningskvalitet i högre utbildning och driver högskolepolitik genom HBTQ-relaterade frågor, normkritik och intersektionella perspektiv på normer och diskriminering. Genom projektet *Avslöja heteronormen!* belyses hur normativa perspektiv i utbildningsinnehåll och utbildningsmiljö påverkar personen och utbildningen.

SFQ ser hur majoritetssamhällets exkluderande normsystem återfinns i högskolors och universitets verksamheter. Denna bokrapport är en sammanställning av projektet *Avslöja heteronormen!* där normer i högre utbildning problematiseras, genom att uppmärksamma vad normer gör och hur brist på normkritik leder till diskriminering och kränkande behandling. Rapporten innehåller analyser av några utvalda lärosätens likabehandlingsplaner samt personliga berättelser som projektet fått tillhanda från personer som studerar vid olika lärosäten runt om i landet.

Förord

Det var tidig sommar 2014 när arbetet verkligen satte igång. Innan hade projektet handlat om administration och förberedelser men nu skulle vi ta oss ut på turné. Vi skulle besöka människor och platser för att samla in berättelser och samtal som har gjort *Avslöja heteronormen!*'s huvudsakliga grundmaterial, som har utgjort dess andetag och puls. Turnén tog avstamp på Gotland under Almedalsveckan och det blev med en gång tydligt att intresset för SFQ:s projekt var större än vad vi hade anat eller vågat hoppas på.

Den ursprungliga listan på pridefestivaler, universitet och högskolor som vi skulle besöka under sommaren och hösten blev bara längre och längre, och fram mot september stod det klart att de hundra exemplar av boken som vi hade kalkylerat för i början, behövde fyrdubblas!

Avslöja heteronormen! riktar sig specifikt till den akademiska världen. Den levererar både ris och ros till den akademiska institutionen, till de möjligheter och till det ansvar som akademien axlar. Den talar direkt till Sveriges beslutstagare gällande akademien, och vår förhoppning är att boken ska verka utbildande, fortbildande, motiverande och inspirerande för att hitta vägar för normkritiskt arbete vid de olika lärosätena. Boken ämnar besvara frågor samt att väcka nya. Den ska vara din kunniga vän och navigator, en dialog att förhålla sig till när du går till handling.

Och slutligen, till studenter och aspirerande studenter, vill vi säga att det här ändå främst är vår bok. *Avslöja heteronormen!* är inte bara en upprepning av sådant som många av oss redan vet och upplevt, utan också ett resultat av vad många av våra aktivistiska rörelser länge har vetat. För oss, och för många av de anställda och de beslutstagare som arbetar med dessa frågor, är boken också som ett facit som går att ta på

och peka på om det skulle behövas. Det här är vårt bidrag till en bättre högskola!

Stockholm i februari 2015

Catalina Fuentes Araya

Sveriges Förenade HBTQ-studenters ordförande

Innehåll

Avslöja heteronormen!	8
Inledning	8
Begreppslista	15
Disposition	21
Intersektionalitet	25
Vad är intersektionalitet?	25
Likabehandlingsplaner	29
Berättelser	36
Diskussion	41
Cisnormativitet	45
Idén om två snäva kön	45
En vidgad syn på kön	48
Den cisnormativa utbildningen	57
Berättelser	80
Heteronormativitet	93
Normer och heteronormer	93
Heteronormer i likabehandlingsplaner	98

Berättelser	110
Upp på agendan!	120
Handlingsplan	124
Berättelserna	131

Avslöja heteronormen!

Stina Lundin (red.)

Inledning

Problembild och behov

SFQ ser att det finns ett behov av att belysa hur normkritik och ökad kunskap om HBTQ-relaterade frågor har relevans för universitets och högskolors utbildningsverksamhet. SFQ erfar att många HBTQ-studenter upplever sig marginaliserade och diskriminerade av utbildningsinnehåll, urval av kurslitteratur samt i det sociala livet såväl i- som utanför- kurssalarna.

SFQ:s erfarenheter och tidigare undersökningar visar att det är motiverat att problematisera situationen. Även andra har uppmärksammat ämnet. Enligt Sveriges Förenade Studentkårers (SFS) rapport ”Klara dig själv”¹, funderar homo- och bisexuella studenter oftare än heterosexuella på att hoppa av sin utbildning i förtid. Många känner att det är svårt att passa in och att de blir negativt särbehandlade.² Till problembilden hör även att HBTQ-personer oftare än andra drabbas av våld, hot och annan

¹ Sveriges Förenade Studentkårer (SFS), *Klara dig själv: en rapport om studenter möjlighet att fullfölja studierna*, 2008.

² Håbeteku, Sveriges Förenade HBTQ-studenter (SFQ), *Avslöja heteronormen!*, Göteborg 2013, s. 8.

kränkande behandling.³ Detta skapar en oro, och i MUCF:s rapport ”Hon, hen, han” bekräftas att HBT-personer i högre grad än heterosexuella lider av psykisk och fysisk ohälsa.⁴ Statens Folkhälsoinstituts rapport ”Hälsa på lika villkor” visar att 50% av unga transpersoner (16-29 år) lider av nedsatt psykiskt välbefinnande.⁵ SFQ ser ett måste att förbättra studiemiljö och bemötande inom utbildningen för att lärosätena ska fungera som inkluderande samhällsinstitutioner.

Avslöja-projekten

Under 2014 har SFQ drivit projektet *Avslöja heteronormen!* med projektstöd från Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF). Projektet verkar för att belysa hur hetero- och cisnormer påverkar utbildningsinnehåll och utbildningskvalitet vid svenska högskolor och universitets verksamheter.

Genom besök till olika universitet och högskolor, pridefestivaler och politikerveckan i Almedalen har SFQ samlat in kunskaper och erfarenheter till projektet. Ämnet för projektet har haft betydelse i SFQ:s verksamhet sedan tidigare. Under 2011 arbetade SFQ:s lokalavdelning vid Göteborgs universitet fram dess moderprojekt. Lokalavdelningen ”SFQ Göteborg” (fd. ”Håbeteku”) startade då en kampanj som syftade till att samla in berättelser om studenters upplevelser av hetero- och cisnormativitet i utbildningsinnehåll och studie-/arbetsmiljö vid Göteborgs universitet (GU) och Chalmers Tekniska Högskola (CTH). Undersökningen genomfördes under perioden 2011-2013 och rapporten består av berättelser från studenter som återger hur de upplever dessa

³ Håbeteku, *Avslöja heteronormen!*, s. 7.

⁴ Ungdomsstyrelsen, (MUCF), *Hon, hen, han*, Stockholm 2010, s. 38.

⁵ Statens Folkhälsoinstitut, Roth, Niklas, Boström, Gunnel & Nykvist Karin, *Hälsa på lika villkor?: hälsa och livsvillkor bland HBT-personer*, Stockholm 2006, s. 27-28.

normer i sin utbildning.⁶ Projektet kom att synliggöra hur personer som bryter mot normer om kön, sexualitet och relationer fått uppleva kränkningar, trakasserier, diskriminering och ifrågasättanden. Det framkom bland annat brister på normkritiskt urval av kurslitteratur samt brister i bemötandet av icke-hetero-/icke-cisnormativa studenter. Detta skedde exempelvis genom att föreläsare felkönat individer och använt fel pronomen. Det framkom också att föreläsare genom ordval ofta antar studenters sexualitet och/eller könsidentitet.⁷

Normgivande ideal om den sociala och kulturella människan och hens identitet återfinns och reproduceras i såväl majoritetssamhället som vid universitet och högskolor. Denna rapport kommer, likt sin föregångare från undersökningen i Göteborg, belysa problematiken kring hetero- och cisnormer i utbildningsinnehåll och utbildningsmiljö. Denna gång behandlar projektet en större geografisk bredd, samt betonar intersektionella perspektiv på diskriminering och diskrimineringsgrunderna.

Likabehandlingsplaner

Universitet och högskolor är enligt lag skyldiga att årligen upprätta en dokumenterad plan med översikt över de åtgärder som behövs för att främja lika rättigheter och möjligheter för studenter som deltar i- eller söker sig till- verksamheten, samt redogöra för hur trakasserier ska förebyggas och förhindras.⁸

⁶ Håbeteku, *Avslöja heteronormen!*, s. 8.

⁷ Ibid., s. 26-27.

⁸ Sveriges Förenade HBTQ-studenter (SFQ), *Granskning av likabehandlingsplaner*, 2010, s. 5.

År 2010 granskade SFQ likabehandlingsplaner från 21 av Sveriges största universitet och högskolor (baserat på lärosätenas mängd helårsstudenter).⁹ I granskningen framkom bland annat kunskapsbrister om normer och diskrimineringsgrunder som berör HBTQ-personer. Det syntes bland annat brister i kunskaper om hur intersektionella perspektiv verkar, och hur en kan se intersektionellt på diskrimineringsgrunder och hur dessa samverkar. I rapporten illustreras bland annat diskrimineringsgrunden *kön* genom att den inte kan förstås utan ett synliggörande av hur andra maktordningar, exempelvis *sexualitet* och *etnicitet*, samverkar med den.¹⁰

När den statliga myndigheten Diskrimineringsombudsmannen (DO) granskade landets universitets och högskolors likabehandlingsplaner under 2013 och 2014, visade det sig att endast 19 av totalt 48 lärosäten lever upp till DO:s, tillika lagens, krav.¹¹ Av de 21 likabehandlingsplaner som SFQ granskade 2010 uppfyllde en (1) de lagstadgade kraven.

Mot denna bakgrund behandlar även *Avslöja heteronormen!* innehåll ur högskolors och universitets likabehandlingsdokument. Olika lärosäten kallar dessa vid olika namn. I denna rapport är de samlade rubriceringarna för dessa ”likabehandlingsplaner” eller ”likabehandlingsdokument”.

De likabehandlingsplaner som granskats är de som fanns tillgängliga hos lärosätena i juni 2014 när projektet drogs igång. Det finns dock två undantag. Ersta Sköndal Högskolas dokument publicerades 2014-07-01 och från Högskolan Dalarna har två dokument inhämtats. Dels den äldre

⁹ Sveriges Förenade HBTQ-studenter, *Granskning av likabehandlingsplaner*, s. 4.

¹⁰ Ibid., s. 12.

¹¹ Diskrimineringsombudsmannen, www.do.se/sv/Press/Pressmeddelanden-och-aktuellt/2014/Hogskolor-brister-i-uppfoljning-av-likabehandlingsarbete, 2015-01-13.

(odaterade) versionen som fanns tillgänglig i juni 2014, dels en nyare version hämtad 2015.

Till projektet har 24 likabehandlingsplaner granskats i sin helhet. Ibland målas en allmän analytisk bild av dessa upp i rapporten, men oftast hänvisas det till direkta citeringar. Urvalen har gjorts för att exemplifiera och förtydliga den problematik som projektet speglar. Att ett lärosäte inte citeras innebär således inte att det uppfyller normkritiska kriterier mer än något annat. När ett lärosäte citeras innebär det heller inte att hela dess likabehandlingsplan följer samma standard.

Syfte

Avslöja heteronormen! syftar till att belysa hur hetero- och cisnormer påverkar utbildning, studie- och arbetsmiljö vid svenska högskolor och universitet.

Projektmål och förankring

Den här boken är en projektrapport där undersökande analyser av likabehandlingsplaner möter berättelser ur verkligheten. I rapporten illustreras förekomst av intolerans gentemot icke-heteronormativitet och icke-cisnormativitet vid universitets och högskolors verksamheter. Projektmålet är att, genom normkritisk analys och synliggörande av diskriminerande strukturer i utbildningar, påverka universitet och högskolor i Sverige att motarbeta den homo- och transfobi som intoleransen vittnar om.

Projektrapporten ska fungera som fortbildningsmaterial internt och externt i SFQ:s verksamhet som högskolepolitisk aktör, såväl nationellt som lokalt. I strävan mot att förankra projektresultaten externt,

publicerar SFQ även en handlingsplan som, tillsammans med denna bok, tillhandages aktuella instanser och personer inom högskole- och universitetssektorn under vårterminen 2015. Handlingsplanen är en produkt av projektets resultatet och fungerar kunskapsgivande om hur normkritik och HBTQ-perspektiv kan användas i arbetet med likabehandling och antidiskriminering.

SFQ sätter sitt hopp till att samtliga universitet och högskolor tar till sig den kunskap som *Avslöja heteronormen!* för med sig, så att personer som faller utanför normerna ska bli inkluderade i sin utbildningsverksamhet och känna sig trygga i dess miljö. Målet är också att individer som är berörda av intolerans och diskriminering, genom bokrapporten ska få verktyg för att möta verkligheten och ställa krav på lika behandling vid sitt lärosäte.

På lokala plan ska rapporten förankras hos SFQ:s lokalavdelningar som för närvarande finns vid Umeå universitet, Uppsala universitet, Stockholms universitet, Södertörns högskola, Kungliga Tekniska Högskolan, Karolinska Institutet, Örebro universitet, Göteborgs universitet och Chalmers Tekniska Högskola.

Material och metod

Den undersökning som genomförts utgår från olika typer av material. Det ena materialet består av några högskolors och universitets egna likabehandlingsplaner. Här har likabehandlingsplaner granskats från olika högskolor och universitet med syftet att få en bild av hur likabehandlings-/jämsällldhetsråd och dylikt framhäver lärosätenas arbete mot diskriminering och trakasserier. Analyser av likabehandlingsplaner sker i urval anpassat till relevans i ämnet, samt utifrån

intersektionella perspektiv på diskrimineringsgrunderna. Intersektionell analysmetod är återkommande i rapporten.

Det andra materialet är 33 berättelser från personer som studerar eller arbetar vid universitet och högskolor i Sverige. Berättelserna handlar om upplevelser av normer, så som hetero-, cis-, eller andra intersektionellt mötande normer som fungerar som diskrimineringsfaktorer. Berättelserna är fritt författade och handlar antingen om något kränkande eller diskriminerande en själv upplevt, eller något normativt som en reagerat på under sina studier. Berättelserna är antingen återgivna i sin helhet eller i nerkortad version. Samtliga berättelser är behandlade med anonymitet, därför återges oftast enbart lärosätets namn och/eller utbildningsinriktning.

Begreppslista

Här nedan finns en lista med begrepp som ramar in projektets ämne. Det är läsaren till fördel att ta del av denna innan läsningen av rapportboken fortsätter.

Normer är ett begrepp som ramar in något som antas vara gott beteende, ett allmänt sätt, något föredömligt, osv. Normer innehåller och upprätthåller idealbilder och/eller stereotypiseringar. Olika normer ser olika ut och är dels en spegling av sin samtid, men också föränderliga genom sina historiska innebörder och sina - under utveckling - framtida betydelser.

Normers struktur liknar varandra genom att de socialt och interaktivt såväl skapas, förhandlas som omskapas. En norm kan upplevas genom medvetenhet, men ofta upplevs den omedvetet då dess allmänna betydelse passerar obemärkt förbi för de som bär normen, sk. *normbärare*.

Normkritik är en benämning för hur normer kan bemötas genom att synliggöra dess struktur och reproduktionsutrymme med ett kritiskt förhållningssätt. Detta innebär att fokus inte riktas på de som förtrycks av normen eller de som förtrycker, utan vilka ideal normen innehåller och upprätthåller.

Intersektionalitet är ett teoretiskt och metodologiskt verktyg för att undersöka och belysa olika maktordningar, se hur dessa hänger samman och vad som sker när de interagerar med varandra. Maktordningar hänger samman med hur identiteter skapas, såväl i grupp som

individuellt. Exempel på dessa är kön, könsidentitet, sexuell läggning, etnicitet, funktionsvariation, religion osv.

Cisnormativitet är ett begrepp för samhällets normer om kön och identitetsskapande som bygger på en modell av två fasta och statiska köns kategorier, *kvinn*a/*man*. Cisnormativitetens grundläggande antagande är att alla människor identifierar och uttrycker sig enligt det biologiska kön som tillskrevs dem vid födseln. Cisnormers strävan efter två binära kön lägger grunden för det heteronormativa samhället.

Heteronormativitet är ett begrepp som ramar in samhällsnormer som upprätthåller idén om två binära köns kategorier och att en kvinna lever med en man, och vice versa. Heteronormativiteten bär således på samhällets sexualnorm, *heterosexualiteten*. Den förutsätter också att människan är monogam. Heteronormativa personer bär även cisnormer.

Diskriminering denna beskrivning är hämtad ur diskrimineringslagen.

Diskriminering är ett begrepp för särbehandling av individer eller grupper vilka avviker från principen att lika fall ska behandlas lika. Diskrimineringsgrunderna är kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning och ålder.¹²

¹² 1 kap. 1§ diskrimineringslagen (2008:567).

Direkt diskriminering innebär att någon missgynnas genom att behandlas sämre än någon annan i en jämförbar situation som har med någon eller några av diskrimineringsgrunderna att göra.¹³

Indirekt diskriminering innebär att någon missgynnas genom tillämpning av en bestämmelse, ett kriterium eller ett förfaringssätt som framstår som neutralt men som kan komma att missgynna personer genom någon eller några av diskrimineringsgrunderna, såvida bestämmelserna, kriteriet eller förfaringssättet har ett berättigat syfte och de medel som används är lämpliga eller nödvändiga för att uppnå syftet.¹⁴

Trakasserier innebär ett uppträdande som kränker någons värdighet och som har samband med någon av diskrimineringsgrunderna kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning eller ålder.¹⁵

Sexuella trakasserier innebär ett uppträdande av sexuell natur som kränker någons värdighet.¹⁶

Förtydligande:

SFQ ersätter begrepp från diskrimineringslagen enligt nedan:

- Begreppen *könsöverskridande identitet* och *uttryck* ersätts i den här rapporten av begreppen *könsidentitet* och *könsuttryck* då det att ”överskrida” implicit innebär att det finns en gräns att ta sig över.

¹³ 1 kap. 4§ första punkten diskrimineringslagen.

¹⁴ 1 kap. 4§ andra punkten diskrimineringslagen.

¹⁵ 1 kap. 4§ fjärde punkten diskrimineringslagen.

¹⁶ 1 kap. 4§ femte punkten diskrimineringslagen.

Då alla människor har en könsidentitet och ett eller flera könsuttryck blir detta överflödigt.

- Begreppet *etnisk tillhörighet* ersätts av *etnicitet* då det är ett bredare begrepp för att uttrycka människans individuella identitets-skapande utan att tillskriva personen en identitet dit den av andra förväntas ingå.
- Begreppet *funktionsnedsättning* ersätts av *funktionsvariation* då funktion är något som alla människor besitter, även om den kan se olika ut. Uttrycket ”nedsättning” reproducerar samhällsideal om att det existerar en normalfunktion. Normer som upprätthåller idén om denna funktion kallas för funktionsnormer eller friskhetsnormer.

Maktstruktur handlar om att människors möjligheter, förutsättningar och resurser inte beror på slump eller personlig talang, utan följer vissa mönster vid jämförelse av stora grupper av människor.¹⁷ Maktordningar och de maktstrukturer som följer uttrycks bland annat genom normer och skapande av det icke-normativa.

Representation är att begrunda vem som kan representera ett perspektiv, exempelvis ett förtryck. God representation är att placera och

¹⁷ Interfem, *Rekrytera rätt! För en rekrytering fri från diskriminering i ideella organisationer*, 2013, s. 83.

utvärdera sig själv i ett sammanhang till andra som utsätts för det aktuella förtrycket/ämnet, istället för att representera något där insikt eller personlig erfarenhet saknas. Representativitet utgår från att tolkaren granskar sig själv och sin position i relation till andra berörda.

God representation är också att ta hänsyn till att olika människor med olika representationer tillsammans kan bredda. Exempelvis att ta hänsyn till när studentråd eller liknande tillsätts vid universitet och högskolor med bland annat arbete för att främja likabehandling.

Pronomen speglar en persons självidentifikation och ska respekteras. Ett pronomen i svenska språket brukar vara den, hon, hen eller han.

HBtQ är ett paraplybegrepp för homosexuella, bisexuella, transpersoner samt andra personer med queera uttryck och identiteter.¹⁸

Förtydligande:

- Då HBtQ-personer lika lite som heteronormativa personer är en homogen grupp, kommer den här rapporten att beröra identiteter och diskriminering ur intersektionella perspektiv.

Queer är ett begrepp som har flera betydelser men i grunden är ett ifrågasättande av heteronormer. Många ser sin könsidentitet och/eller sin

¹⁸ RFSL, www.rfsl.se/?p=410, 2014-12-06.

sexualitet som *queer*. Queer kan innebära en önskan att inkludera alla kön och sexualiteter, eller att inte behöva identifiera/definiera sig.¹⁹

¹⁹ RFSL, www.rfsl.se/?p=410, 2014-12-06.

Disposition

Bokens undersökningsdel är en antologi och de tre kapitlen är skrivna av respektive författare. Det första presenterar intersektionalitet som teoretisk analysmetod, samt exemplifierar hur intersektionalitet används i likabehandlingsplaner. I kapitlet problematiseras intersektionella perspektiv som bland annat berör sexualitet, relationer och rasifiering, vilket här bidrar till att synliggöra diskriminering och marginalisering som sker i en utbildningsmiljö. Genom intersektionell analysmetod kontextualiseras också berättelser som inkommit till projektet. Kapitlet *Intersektionalitet* är författat av Catalina Fuentes Araya och lägger, utöver egen problematisering av diskriminering, teoretisk och metodologisk grund till de två efterföljande kapitlen om cis- respektive heteronormativitet.

Det andra kapitlet behandlar cisnormer och dess snävhet inför människans identitetsskapande och uttryck. Här problematiseras idéer om kön och normativt grundade möjligheter för konstruktioner av människans identitet. Kapitlet *Cisnormativitet* är författat av Elise Linnea Strömberg och sätter strålkastarljus på hur cisnormer fungerar, existerar och återskapas i majoritetssamhället tillika utbildningsväsendet. Genom analys av diskrimineringslagen, likabehandlingsplaner samt inkomna berättelser från studenter/doktorander, avhandlar författaren cisnormativitetens varande och påverkan på utbildning.

Det sista undersökande kapitlet handlar om heteronormer. Som en fundamental uppfattning om människans omgivning behandlas heteronormen genomgående i bokens alla delar, men i kapitlet *Heteronormativitet* ramas dessa särskilt in. Genom normkritisk och intersektionell analysmetod behandlas heteronormer från likabehandlingsplaner, samt inkomna berättelser. Kapitlet är författat av

Stina Lundin och utgör en problematisering av heteronormers förekomst och betydelse i utbildning och för personer i utbildningsmiljön.

I bokens sista del förs en sammanfattande diskussion om de tre kapitlen. Därefter finns den handlingsplan som projektrapporten utmynnat i. Handlingsplanen är främst riktad till Sveriges högskolor och universitet men kan också användas som bildningsmaterial i andra sammanhang.

Sist men inte minst finns ytterligare nio berättelser som inkommit till projektet.

Illustration: Catalina Fuentes Araya & Anton Fröbbling

Intersektionalitet

Catalina Fuentes Araya

Vad är intersektionalitet?

För att undersöka diskriminering och dess praktiker, finns ett analytiskt och teoretiskt verktyg som används inom samhällsvetenskapliga forskningsfält för att studera, belysa och analysera maktordningar, maktstrukturer och normer, nämligen *intersektionalitet*. Intersektionella perspektiv synliggör hur maktordningar hänger samman och vad som sker när de interagerar med varandra. Här ställs frågor om hur makt och ojämlikhet genomsyrar uppfattningen om kategorier som exempelvis kön, sexualitet, ålder, klass, funktionsvariation, etnicitet med mera.²⁰ En person kan bära på en norm, vara en så kallad *normbärare*, men bryta mot en annan norm. Det innebär att en person både kan bära en norm, och samtidigt delvis bryta mot densamma, genom att bära normen på ett sätt som ter sig annorlunda än som andra i sammanhanget kanske förväntar sig.

Följande berättelse illustrerar hur maktordningar om etnicitet, rasifiering och heteronormer kolliderar och skapar en intersektion. Berättelsen

²⁰ Interfem, *Rekrytera rätt! För en rekrytering fri från diskriminering i ideella organisationer*, 2013, s. 82.

kommer från personen ”M”, våren 2014 då hon studerade vid Uppsala universitet:

Sitter vid ett bord med några vänner och äter lunch och det droppar in andra som jag inte känner, typ folk från mina vänners kurser. Vi småpratar först lite, men sen fortsätter jag prata med mina vänner om att jag har förlovat mig med min pojkvän. Jag visar bilder på honom till en bekant som inte träffat honom förut. Från ingenstans (utan att den ens var med i samtalet), så var det en tjej som också ville kolla på bilderna och sa: ”Åh vad söt han e! Men vad säger dina föräldrar om att han är svensk, är det okej för dom?”
 AHHHHHHHHHH..... jag orkar inte ens! - ”M”

Det som sker här är att ”M” rasifieras. Att rasifiera en person är att tillskriva den negativa egenskaper baserat på hudfärg, religion och/eller etnicitet.²¹ Det är alltså något en person *blir*, inte *är*. Rasifiering är ett sätt att diskriminera, och berättelsen är problematisk på flera sätt. Bland annat visar personen som ställer frågan till ”M” upp rasistiska föreställningar genom rasifieringen av ”M”, när den förväntar sig en negativ reaktion från ”M:s” föräldrar gällande förlovningen med en ”svensk” man. Att på detta vis göra ”svenskheter” synonymt med vithet och vice versa, synliggör att det även finns normer angående vithet i samverkan med svenskhet, vilket är en av flera aspekter i vithetsnormer. I berättelsen ser vi hur heteronormer går hand i hand med just vithetsnormer. Vi ser också föreställningar om vem eller vilka som bär dem. ”M” bär på heteronormen i avseendet att vara en kvinna som är tillsammans med en man. Men eftersom hon i berättelsen samtidigt

²¹ Interfem, *Rekrytera rätt!*, s. 83.

rasifieras bryter hon på samma gång mot normer om *hur* hon förväntas bära heteronormer/vara normbärare. Då personerna i berättelsen visar förvåning över ”M:s” och hennes pojkväsns förlovning, visar det på idéer om vithet kopplat till heteronormer, så som i detta fall. Det visar på uppfattningar om *hur* vita personer i somliga sammanhang förväntas interagera med vissa människor på givna sätt, men inte på samma sätt med vissa andra. Berättelsen visar hur människor i allmänhet förväntas interagera med varandra beroende på vilka de är, vilka normer de bär på, och i vilka konstellationer de befinner sig i. Det går även att se på detta fall som en kollision av normer, en kollision som skapas i intersektion där de möts, och som påverkar samtliga dessa normer och maktordningar.

I boken ”Framtidens feminismer: intersektionella interventioner i den feministiska debatten” skriver Lena Martinsson ”[a]tt fokusera dessa transformationer, hur kategorier av olika slag konstrueras i och genom varandra, är att arbeta intersektionellt”.²² Med detta menas att vi genom att förstå teorin och användningen av intersektionalitet kan tillämpa den i praktiken i arbete mot diskriminering, samt för att främja normkritiska förhållningssätt.

I detta bokens första undersökande kapitel kommer exempel som berör intersektionalitet hämtade ur likabehandlingsplaner att presenteras. Det kommer att problematiseras hur brist på intersektionella perspektiv på diskriminering sänker likabehandlingsarbetets kraft.

²² Martinsson, Lena, ”Utbrända eldsjälur, om intersektionalitet och den (o)möjliga kritiken”, i *Framtidens feminismer: intersektionella interventioner i den feministiska debatten*, Laskar, Pia, De Los Reyes, Paulina (red.) & Gröndahl, Satu (red.), Hågersten 2007, s. 68.

I kapitlet behandlas också fler berättelser. Dessa analyseras intersektionellt, med rasifiering som en intersektionell variabler. Här kommer det vidareutvecklas hur intersektionella perspektiv behövs för att avslöja hur, och till vilken utsträckning, normer och diskriminering kan verka och samverkar.

Likabehandlingsplaner

Intersektionalitet som perspektiv i likabehandlingsplaner

Här nedan följer några exempel på när intersektionalitet berörs i likabehandlingsplaner.

Örebro universitet:

Jämställdhet omfattas av jämlikhet, men genom att ställa begreppen bredvid varandra poängteras jämställdhetssträvandena. (...) Örebro universitets arbete med jämlikhet och jämställdhet ska dock utgå från ett perspektiv som riktar uppmärksamheten mot hur olika sociala kategorier och maktordningar samverkar och är beroende av varandra (s.k intersektionalitet).

Hämtat ur: *Handlingsplan för jämlikhet och jämställdhet vid Örebro Universitet 2013-2015*, Örebro 2013, s.4-5.

Här nämns intersektionalitet som begrepp i Örebro universitets likabehandlingsplan. I samband med att begreppet beskrivs, ges det även en bild av vad det innebär i just den likabehandlingsplanen: Att ställa jämlikhet och jämställdhet i relation till varandra så ”poängteras jämställdhetssträvandena”. Här kunde det önskas en vidare problematisering av maktordningar för att visa på intersektionella perspektivs möjligheter för antidiskrimineringsarbete.

Nästa citat är från Umeå universitet:

Rådande maktstrukturer och dominerande normer har historiska förklaringar. (...) Att dela in människor i grupper kan även bidra till att upprätthålla normer om det normala och det avvikande. Samtidigt synliggörs också normer genom att de belyses och genom att normer ifrågasätts.

Hämtat ur: *Plan för lika villkor vid Umeå universitet*, Umeå 2014, s. 3.

Utan att nämna intersektionalitet som begrepp lyckas Umeå universitet ändå med att kontextualisera dess innebörd. Citatet visar på en medvetenhet av komplexiteten och dualiteten som det kan innebära att bedriva ett normkritiskt jämlikhetsarbete, bland annat när det skrivs om risker med att dela in människor i grupper, med motiveringen att det i sig kan bidra till att upprätthålla normer om det normala och det avvikande. Samtidigt synliggörs normer och att de bör belysas och ifrågasättas. Detta visar prov på intersektionella perspektiv på förtryckande normer. Vi ser också att meningen ”[r]ådande maktstrukturer och dominerande normer har historiska förklaringar” vilket ger frågan en tyngd och seriositet, samt ett ställningstagande inför att dessa frågor ska ses som kunskapsfrågor snarare än åsiktsfrågor.

Brist på intersektionalitet

Följande exempel visar brister på intersektionella perspektiv och utgår från diskrimineringsgrunden *etnicitet*.

Linköpings universitet:

Alla människor i Sverige har en eller flera etniska tillhörigheter och kan därmed bli utsatta för etnisk diskriminering. Det är individen själv som definierar sin eller sina etniska tillhörigheter. Däremot kan etnisk diskriminering uppstå när någon tillskrivs en särskild kulturell och social samhörighet oavsett om den drabbade identifierar sig med den.

Hämtat ur: *Strategi och handlingsplan för lika villkor 2014*, Linköping 2013, s. 21.

Linköpings universitets likabehandlingsplan utgör ett exempel på det som SFQ ser är en generell kunskapsbrist om diskriminering rörande så kallad etnicitet, rasifiering och rasism. Detta visar på en brist på intersektionella perspektiv, vilket återfinns i de flesta högskolors och universitets likabehandlingsplaner.

Diskrimineringsgrunder grundar sig i olika maktordningar. Det som särskilt problematiseras här handlar främst om *etnicitet*. Citatet ovan gör ett intressant exempel eftersom det dels poängterar att alla människor bär på en eller flera etniciteter, dels fallerar det med att göra distinktionerna som finns beroende på vem som utsätts för diskrimineringen. Med andra ord ger texten intryck av att alla utsätts för diskriminering under samma premisser. Det står att "[a]lla människor i Sverige har en eller flera etniska tillhörigheter och kan därmed bli utsatta för etnisk diskriminering". Sista meningen i stycket om etnisk diskriminering avslutas med "[d]äremot kan etnisk diskriminering uppstå när någon tillskrivs en särskild kulturell och social samhörighet oavsett om den drabbade identifierar sig med den." Eftersom det inte sker

någon vidareutveckling av etnisk diskriminering i relation till rasism eller rasifiering, blir resultatet att rasism och rasifiering osynliggörs, och med detta försvinner också förståelse för de kroppar, de människor, som utsätts för rasism och rasifiering. Detta lämnar situationen helt öppen för tolkningar om att etnisk diskriminering är lika med rasism. Detta som att rasism drabbar alla på samma premisser och att alla därför också kan utsättas för rasism. Detta är en grov missuppfattning. Rasism är strukturell. Det är ett maskineri som producerar och reproducerar sociala och juridiska normer. Den är ett system vars verkan gynnar vissa människor samtidigt som den missgynnar andra. Rasism är alltså, i sin kärna, ett system av (vit) överordnad. En överordnad som endast kan existera i en asymmetrisk maktrelation med, och på bekostnad av, en annan grupp underordning.

Med en applicering av USA:s konnotation av begreppet "race", på svenska begreppet "ras", går det även att förstå detta genom följande citat hämtat från en nordamerikansk film: "racism describes a system of disadvantage based on race."²³ Rasism innebär således att det i praktiken, per definition, inte finns en så kallad "omvänd rasism". Bristen på en intersektionell förståelse ligger i att texten inte visar på kunskap om maktordningar, strukturer och rasism. Genom att utelämna rasism eller hur rasifiering uppstår, osynliggörs maktordningar kring etnicitet. Risk för feltolkningar i likabehandlingsarbetet gör att lärosätena måste ta krafttag och öka normkritisk kompetens om normer som upprätthåller diskrimineringsgrunderna.

²³ *Dear white people*, 2014, [Film], regissör: Justin Simien, USA: Code red.

Tolkningsföreträde och diskriminering

SFQ har upptäckt att likabehandlingsplaner ofta skapar situationer som sätter ord i munnen på de som kan förväntas utsättas för diskriminering, kränkning eller trakasserier. Detta resulterar i att den utsatta personen tvingas och/eller förväntas passa in sin upplevelse inom ramarna för vad av lärosätena återgivna exempel stakats ut.

Flera lärosäten använder sig av Diskrimineringsombudsmannen (DO) för att referera till diskrimineringsgrunderna och begreppsbeskrivningar, bland annat av vad som är diskriminering och trakasserier. Dock skapar även DO ramar för hur en person förväntas passa in sin upplevelse. Nedan följer ett sådant exempel, taget ur Chalmers Tekniska Högskolas likabehandlingsplan som direktciterar DO om vad som är *trakasserier*.

Om någon kallar dig för "blatte", "fjolla", "mongo", "hora" eller något annat nedsättande som har samband med kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionshinder.

Källa: Diskrimineringsombudsmannen,
www.do.se/sv/Diskriminerar-du/utbildning/Vad-ar-trakasserier, 2015-02-27.

Vi tittar närmare på exemplet "blatte". Här skrivs ordet, tillsammans med "fjolla", "mongo" och "hora", ut som ett skällsord, som om det skulle vara statiskt i sin innebörd. Men faktum är att språk och ord är i ständig utveckling, att språk är dynamiskt. Även med ett intersektionellt perspektiv går det att förstå att ett ord kan ha olika betydelser beroende på rummet det används i.

Det som menas är, med exemplet ordet ”blatte”, att det i praktiken används på många sätt; av och om många olika personer, i många syften och mellan olika personer. Det kan användas som skällsord, i sammanhang där det är meningen att kränka någon. Men det användas också i andra sammanhang där det har en helt annan laddning, betydelse och funktion. Ordet förekommer bland annat i politiska sammanhang, då separatistiskt för personer som rasifieras, alltså för personer som ordet syftar på. Det förekommer i sociala sammanhang mellan exempelvis vänner eller om sig själv, så som i ”berättelse I” längre fram i kapitlet.

Genom att dra paralleller till andra ord, t.ex. ”bög” eller ”flata”, ord som kommit att bli accepterade och flitigt använda i både folkmun och inom HBTQ-communities, skulle en kunna se på ordet ”blatte” som ett begrepp som befinner sig i en liknande process. En process där människor som ordet syftar på återtar, (re)claimar, makten över begreppet. Eftersom ordet många gånger även används som något positivt och identitetsskapande kan vi se att när någon annan (i detta fall DO och Chalmers) än den berörda personen själv tar tolkningsföreträde i situationen, blir situationen onyanserad. Bedömningen av situationen utgår på så vis från normer som den som hävdar tolkningsföreträde presenterar, istället för att utgå från den berörda personens normer. På detta sätt kan vi se på citatet från DO med kritiska ögon. En diskussion om detta kan bli lång, men poängen i sammanhanget är den här: det är inte orden i sig som nödvändigtvis är skällsord, det är bruket, mottagandet och effekten av orden som skapar dess betydelse, i den specifika kontexten. Det ska också tydliggöras att oavsett hur en personligen ställer sig i frågan om specifika ord, så är det personen som ordet syftar på som i sammanhanget har tolkningsföreträde till hur det används och vad det har för betydelse för just den personen. Därför kan

ingen institution ta tolkningsföreträde i frågan, även om både DO och Chalmers (i likabehandlingsplanen) ändå gör anspråk på det.

Ett ständigt återkommande tema i likabehandlingsplanerna är bristen på förståelse för maktordningar. Likabehandlingsplanerna speglar avsaknad av förståelse om att detta påverkar användningen av ord beroende på vilka som använder det och hur. Det handlar alltså om att det spelar roll från vem ord kommer från, vem de riktas mot och vilka som använder det. SFQ ser att lärosätena måste utveckla kritiska förhållningssätt till diskriminering och trakasserier som förekommer vid sina verksamheter.

Berättelser

Vi har konstaterat hur normer görs och förväntas göras olika beroende på vem eller vilka som gör den. Vi kan tala om heteronormen på flera sätt. Den kan beskrivas som en norm med flera ansikten då den har flera korsande underkategorier. Berättelserna nedan visar exempel på hur normer går in i och interagerar med varandra, och just det här kapitlet har använt berättelser som berör rasifiering som verktyg för att påvisa detta. Berättelserna kommer därför främst att analyseras på sådant sätt som tydligast ringar in exempel på intersektioner mellan heteronormer och korsande normer.

Här följer två inkomna berättelser som berör rasifiering och ringar in intersektioner med heteronormer.

Berättelse I:

Det var ett tag sen jag pluggade och jag hade sett väldigt mycket fram emot det. Under ett seminarium som handlade om familjer hade läraren frågat oss vad familj är för oss. När jag berättade vad familj är för mig så framgick det att jag lever polygamt (senare framgick det att min primära partner är en man). Efter seminariet, på väg till tåget slänger en från kursen ur sig typ: ”Asså det är så himla intressant att plocka isär begreppet familj och vad det är och för vem. Ungefär vad säger folk med annan bakgrund om att du är öppen för alternativa familjekonstellationer?”

Från: *Anonym ciskvinna som rasifieras*, studieinriktning genusvetenskap.

I den första berättelsen presenteras ett exempel på hur heteronormer förväntas göras olika beroende på vem eller vilka som bär den och i vilken konstellation de görs. Under första rubriken i kapitlet, *Vad är intersektionalitet?*, återgavs en berättelse om hur vithetsnormer, rasifiering och heteronormer kan kollidera i intersektioner. Denna berättelse illustrerar ytterligare ett exempel där intersektioner uppstår. Mer specifikt ser vi hur heteronormer ofta går hand i hand med normer om monogami, alltså om normer att relationer utgörs av två personer som har en exklusiv relation med varandra. Heteronormer och normer om just monogami är tätt sammanflätade, då det ligger en inbäddad föreställning om mannen och kvinnan som de enda könen. Dessa existerar i en polariserad relation till varandra där de är olika (och ses till stor utsträckning vara varandras motsatser) och därför kompletterar varandra när de kommer samman. Även i denna berättelse krockar normer, här heteronormer och monogaminormer, med föreställningar baserade på rasifiering. Det ska tydliggöras att hur människor rasifieras och kategoriseras, varierar beroende på kontextbaserad maktordning, med variabler som till exempel rum och social miljö. Till exempel kan en person, när den befinner sig i ett helt vitt rum rasifieras av personerna som har rummet i anspråk, men när samma person förflyttar sig, eller om personerna som har rummet i anspråk har liknande kroppar som den själv, kan relationen mellan personen i fråga och rummet vara något helt annat. Men i den här berättelsen dras personen som rasifieras över samma kam tillsammans med samtliga personer ”med annan bakgrund”. Här går det att anta att personen som frågar menar på att de två inte delar samma bakgrund, att kategorin som den ena tycker sig representera står för en bakgrund, och den andra för allt annat som avviker från den första, och därför benämns som ”annan bakgrund”. Oavsett vad personen i berättelsen menade med ”annan bakgrund”, så satte den sin egna bakgrund som norm genom att prata om den senare som en *annan*, som alternativet till sin egna.

För att publicera berättelserna har det stämts av med den som skickade in den, att den redigerats till att vara tillräckligt anonym för att inte råka avslöja personens identitet. I samband med en sådan avstämning sa personen som skrev den första berättelsen så här:

Jag är svensk och född här i Sverige. Jag kan bara anta att personen syftade på att jag har 'annan bakgrund' baserat på min hudfärg. Jag fick känslan av att hen satt en tydlig norm om att vita svenskar delar en och samma gemensam 'bakgrund' och alla andra människor buntas ihop till att dela en och samma 'annan bakgrund'. En bakgrund som avviker och är annorlunda från hens egna. Det är ju helt absurt, åt båda hållen, sett ur alla möjliga vinklar. En slags höjd på ignorans är det också! Vad menade hen ens med "bakgrund"?! Det är så ihåligt att jag har svårt att hitta ord för att beskriva vad mer jag tänkte och kände.

Intersektionen i den här situationen görs alltså av heteronormer, monogaminormer och vithetsnormer i kollision med varandra och med polygami, rasifiering och generalisering.

Berättelse II:

För flera år sen träffade jag kompis "A" som var sugen på att plugga igen och skulle söka lite kurser. Han rabblade upp ett par kurser och när jag frågade honom vilka universitet han sökte så reagerade jag på att det var ett universitet som ligger nära där han bodde som

inte var med. Jag sa: "X universitet har ju flera såna liknande kurser, ska du inte söka där också, det är ju rätt nära dig?" Han skrattade och sa ungefär: "Skojar du? har du sett deras reklam i tunnelbanan och på hemsidan eller? Ser ju ut som om att jag skulle vara den enda blatten!" Vi skämtade om det först. Sen pratade vi om det på riktigt och han sa bland annat: "Nä men allvarligt, ska ju inte söka några seriösa program och Y universitetet verkar grymt och det är inte så långt bort alls. Och jag menar, oavsett X universitetets intentioner så känner jag mig ju ovälkommen, onödigt att söka dit nu när jag ändå bara söker strökurser just nu. Bilder säger mer än tusen ord, är det inte så man säger?"

Från: "C", 20 år, jobbade för tillfället.

I berättelse II kan vi se heteronormer ur ännu en dimension. "C" beskriver hur reklamen, alltså bilder, gav signaler om exkludering. Exakt vilka människor som fanns representerade på bilderna går bara att spekulera i, men berättelsen avslöjar att det till synes endast var vita personer. Detta betyder att, oavsett vilka personer som var med, eller vilka könsidentiteter som eventuellt fanns gestaltade i bilderna, så var avsaknaden av representation som inkluderar personer som rasifieras något som lämnade det bestående och huvudsakliga intrycket hos "A", som "C" berättar om. "A" skulle kunnat sagt något om hur han skulle vara den enda mannen eller killen, om nu det hade varit det som i huvudsak gjorde att han kände sig ovälkommen. Alltså, det räcker inte att heteronormativt sträva efter en bred representation av kön för att verka inkluderande för alla, utan måste det åter igen konstateras hur det spelar roll *vilka* inom en könskategori som representeras. Att (mans)könsategorin, ensam, alltså inte innefattar alla (män). Som "A"

själv uttrycker det: "Bilder säger mer än tusen ord, är det inte så man säger?"

Diskussion

Vad likabehandlingsplanerna uppvisar om lärosätenas faktiska och konkreta insatser för antidiskrimineringsarbete, behöver diskutera genom olika infallsvinklar. Det vi sett under *Avslöja heteronormens!* gång, vilket redan påvisades i SFQ:s granskning av likabehandlingsplaner 2010 är, att då likabehandlingsplanerna är formella dokument som ligger till grund för vilken typ av arbete som universitetet eller högskolan ska genomföra, och vilka åtgärder som ska göras, reflekterar dessa direkta val av värdegrunder. Dokumenten verkar som en tydlig indikator på prioriteringsnivån av det normkritiska arbetet och antidiskrimineringsarbetet. Vidare, och i relation till berättelser som inkommit till projektet, ger likabehandlingsplanerna en inblick i vilken kunskapsnivå och vilket bemötande som en person kan förvänta sig om den vid något tillfälle skulle vilja, eller behöva, anmäla ett diskrimineringsfall till skolan. Detta gäller även den som skulle vilja delta i skolans påverkansarbete. SFQ:s granskning av likabehandlingsplaner från 2010 kan tyvärr citeras även i detta projekt, 5 år senare: ”Blir inte ens ordval rätt är det inte särskilt sannolikt att anta att det finns en välgrundad analys och ett fullgott arbete inom området.”²⁴

Vidare avslöjanden?

Projektet *Avslöja heteronormen!* har ställt frågan: hur påverkar hetero- och cisnormer utbildningsinnehåll, studie- och arbetsmiljö vid svenska högskolor och universitet? Detta kapitel är ett av tre som söker svara på den frågan. Detta kapitel har besvarat en del av frågeställningen. Genom att använda berättelser där normer skapar intersektioner har kapitlet

²⁴ Sveriges Förenade HBTQ-studenter (SFQ), *Granskning av likabehandlingsplaner*, 2010, s. 10.

beskrivit hur normer verkar och samverkar i relation till och genom varandra, förstått ur intersektionella perspektiv. Det har redogjort *att* och *hur* normer i allmänhet interagerar med varandra, och hur dessa påverkar utbildningsinnehåll, studie- och arbetsmiljö vid svenska högskolor och universitet.

Eftersom intersektionella perspektiv ligger till grund för vår rapport och våra analyser, utgör detta kapitel främst en referensram att förhålla sig till genom bokens fortsatta gång.

I think the idea that one is always and only the gender they were assigned at birth — that idea needs to be challenge. So that we're not stigmatizing, objectifying, sensationalizing, or criminalizing transgender people, but celebrating them. And celebrating everybody who has the audacity to be themselves and to live authentically.

Laverne Cox

Cisnormativitet

Elise Linnea Strömberg

Idén om två snäva kön

I samhället finns en idé om att alla människor identifierar sig och lever enligt det kön som tilldelas dem vid födseln, vilket betyder en av de två i svensk lag erkända könskategorierna; *kvinn*a/*man*. Utöver detta önskar denna idé att alla människor uppträder i enlighet med de normer som idén anser ska definiera respektive könskategori. Denna idé utgår ifrån *ett* specifikt kriterium när den bestämmer vilket kön en person har; genitalier. Det är således en persons genitalier allena som avgör vilket kön denna tillhör. Detta sker tidigt i en människas liv, närmare bestämt under hennes första skrikande andetag. I samma stund som en människa föds bestämmer en barnmorska vilket kön denna har, och därmed förväntas identifiera, uppträda och rätta sig i enlighet med. Denna idé utgör den tvåkönsmodell som vårt samhälle är uppbyggt kring. De normer som upprätthåller modellen med två snäva kön benämns i detta kapitel som *cisnormer*. En norm är beroende av att det finns människor som identifierar sig och lever i enlighet med dessa normer, i detta fall cispersoner.

Cisnormativ könskonstruktion

Tvåkönsmodellen förutsätter två konstanta och statiska könskategorier bestående av *kvinna/man*. En man är någon som från födseln har en penis, och en kvinna någon som föds med en vagina. Tvåkönsmodellen och dess kriterium för könkategorisering har en näst intill ontologisk förklaringsmodell, där kön endast utgörs av genitalier och en linjärt efterföljande könsidentitet, vilken delas av alla människor, oberoende tid och rum. Genom att konstant återvända till och endast erkänna genitalier som kriterium för könsbestämmande, och samtidigt aktivt blunda för andra faktorer, vinner cisnormativiteten legitimitet att upprätthålla tvåkönsmodellen i samhället. Modellen är reduktionistisk i sin natur och förenklar och reducerar något så komplext som kön till att endast handla om ett visst fysiskt attribut. Vad händer om begreppet vidgas, och vilka faktorer kan då räknas in när kön definieras?

När genitalier varierar

Tvåkönsmodellen stöter tydligt på patrull när personer föds med genitalier som inte går att placera in de två facken; intersexuella personer. Vad det normativa samhället gör då, är att låta föräldrarna till barnet bestämma vilket kön den ska ha, och i stort sett omgående sätts hormonell och ibland även kirurgisk behandling in, för att barnet tryggt ska passa in i en av de två mallarna. Detta sker i ett mycket tidigt skede i livet så att barnet snabbt kan identifiera sig enligt cisnormativa antaganden. Att barnet själv vill bilda sig en uppfattning om sin egen kropp, utveckla och erfara en egen könsidentitet förfaller för den normativa modellen otänkbart, då detta skulle sätta hela systemet ur rubbning. Att personer föds med mer eller mindre atypisk utveckling av könsorgan, ses således som ett rent medicinskt tillstånd och förklaras som avvikande gentemot ”normalt” utvecklade könsorgan. På detta sätt

värjer sig tvåkönsmodellen mot att ta upp frågan om att vidga begreppet kön då det fortfarande är genitalier som avgör, och avvikande fall åtgärdas medicinskt. Det ska tydligt tilläggas att många intersexuella personer ser sig ha ett medicinskt tillstånd och välkomnar behandling, det är inte huruvida intersexualism bör behandlas eller inte som är frågan, utan att belysa det indirekta tvång som sker när intersexuella personer placeras in i kategorierna kvinna/man.

Upprätthållande av normen

Normer är beroende av att det finns människor som är normativa och fungerar som bärare av normen. Detta för att ständigt bekräfta och reproducera de idéer som normerna är uppbyggda av. Bärare av cisnormen speglar sig mer eller mindre omedvetet med varandra och säkerställer att de är på rätt köl i förhållande till tvåkönsmodellen, samt att människor i deras omgivning är på ”rätt” sida.

Samhället ger instruktioner och sätter upp gränser för att underlätta för normbärare, ett exempel på detta är könade rum. Cisnormen har gjort det till allmän kännedom att, för att äga tillträde till en damtoalett, måste du vara född med en vagina, och om en person bryter mot detta blir den föremål för repressalier. De negativa konsekvenser som följer när en person bryter mot cisnormen, eller andra styrande normer, har en dubbel funktion. Dels fungerar repressalierna som bestraffning och ett tydliggörande om att detta är fel, och kanske ännu viktigare, att den sammanhållande funktionen som stärker den normativa massan, ytterligare cementerar den tvåkönade modellens hegemoni. Men faktumet är att människor bryter mot normen om de två statiska och fasta könskategorierna.

En vidgad syn på kön

Könets gränser är långt mer vidsträckta än den som tvåkönsmodellen tillhandahåller. Som tidigare nämnts föds personer med vad modellen ser som atypiskt utvecklade genitalier, dvs som avviker från en fullt utvecklad vagina eller penis, men som ändå faller in under kategorin *genitalier*. Detta stödjer att kategorierna *kvinnor/man* är otillräckliga och att det behövs betydligt större utrymme för att fånga in könets vida gränser.

Könets många beståndsdelar

Utöver tvåkönsmodellens singulära kriterium i form av genitalier, finns en mångfald av faktorer som är avgörande när en person definierar sig och sitt erfarna och upplevda kön. Detta kapitel är avgränsat till att diskutera och problematisera könets olika beståndsdelar enligt följande; biologiskt kön, könsidentitet, könsuttryck och juridiskt kön. Detta med anledning att det är dessa delar som berörs i landets universitet och högskolors likabehandlingsplaner.

Biologiskt kön

Biologiskt kön definieras utifrån yttre och inre könsorgan, könskromosomer och hormonnivåer.²⁵ Könskromosomer är den kromosomuppsättning som gör att vi föds med olika biologiska kön. Detta betyder att en person med en kromosomuppsättning bestående av XX ses som kvinna, och således bör ha en vagina och livmoder. Dennes hormonnivåer domineras av östrogen och personen bör därefter utveckla typiskt kvinnliga kroppsattribut. Om personen föds med en

²⁵ HBTQ-kojan, www.hbtqkojan.se/ordlista, 2015-02-01.

kromosomuppsättning bestående av XY ses den istället som man. Denna bör således ha penis, testiklar och hormonnivåer där testosteron är det dominerande, och bör utveckla typiskt manliga kroppsattribut. Men, det finns både flickor och pojkar som föds med XXY som könskromosomer, och ytterligare kombinationer av fler Y- och X-kromosomer finns. Det är därav inte sant att XY alltid är lika med *man* och att XX alltid är lika med *kvinn*a.²⁶

Utöver kromosomer är hormoner en viktig faktor i hur en persons biologiska kön definieras. Normativt sett hör testosteron samman med könskategori *man* och östrogen med könskategori *kvinn*a. Dessa hormoner signalerar till kroppen att bilda könstypiska fysiska attribut. Våra kroppar styrs i stor utsträckning av vilka hormoner som tillverkas och utsöndras. Det cisnormativa antagandet om att endast genitalier utgör det biologiska könet ifrågasätts ovan, och här måste det hormonella könets betydelse lyftas fram.

Det är till stor del hormoner som gör att vissa kroppar bildar bröstvävnad och andra kroppar bildar skäggväxt. Det är testosteron som gör att vissa personer utvecklar ett lägre röstläge och får ett utbuktande struphuvud. Vilket hormon som en person har kan även påverka sexuell drift och mentalitet på olika sätt, så som humör i varierande grad. Mycket av det som skiljer de två könskategorierna åt är just hormonella skillnader, men ändå är det endast genitalierna som är avgörande. Här måste det argumenteras för att vidga synen på biologiskt kön, från att endast omslutas av inre och yttre könsdelar, till att omfatta det hormonella könet och de fysiskt könstypiska attribut som följer av könshormoner. Låt oss ta ett exempel: en penisfödd person som får behandling med östrogen, och därav utvecklat bröstvävnad, ökat

²⁶ RFSL, www.rfsl.se/?p=623, 2015-02-01.

underhudsfett runt lår, rumpa, höfter, midja osv. Denna har även gjort en slipning av struphuvudet och genomgått behandling för att ta bort hår i ansiktet. Hormonellt är denna person både utvändigt och invändigt precis som en person som är född med en vagina. Den enda skillnaden är just penis och testiklar hos den ena, och vagina och livmoder hos den andra. Problematiken ligger i det absoluta antagandet hos tvåkönsmodellens cisnorm att det är genitalierna som avgör vilken kategori en person tillhör. Personen i exemplet är betydligt mer tillhörande kategorin *kvinn*a än kategorin *man*, om vi endast utgår ifrån biologiskt kön som definition. Vi måste komma bort från föreställningar som endast tittar på vad som finns mellan benen och se i större perspektiv, som leder bort ifrån genitaliernas fängslade dominans.

Juridiskt kön

I Sverige finns det två lagstadgade kön: kvinna och man. När en person föds tilldelas denna ett kön och placeras in i en av de två i lagligt erkända könskategorierna *kvinn*a/*man*. Det som sedan följer är att det kön som tilldelats skrivs in i personens personnummer och pass samt registreras i folkbokföringen. Detta är det juridiska könet. Det juridiska könet skrivs in i personnumret via den näst sista siffran. Könskategorin *man* märks ut med ojämn siffra och kategorin *kvinn*a med jämn siffra. En persons juridiska kön följer med genom livet och finns registrerat och enkelt tillgängligt. Varje gång en person uppmanas att uppge sitt personnummer framkommer även dens juridiska kön. Det vill säga vid läkarbesök, apotek, utbildning och arbetsplats; flygresor och mångtaliga fler samhällsfunktioner. Ciskönade och normativa personer upplever inte detta som ett problem, utan snarare som en förutsättning för att samhället ska fungera. För cisnormens tvåkönsmodell är de två juridiska könskategorierna ett viktigt instrument då tvåkönsmodellen cementeras i

lag. Genom att samhället ständigt tvingar sina invånare att uppge det kön som anges i personnumret, ställs personer som inte identifierar sig enligt den näst sista siffran utanför, och blir föremål för konstanta ifrågasättanden och repressalier från det cisnormativa samhällets sida.

Att det biologiska könet varierar, från kromosomuppsättningar, hormonnivåer och utseende på genitalier har beskrivits tidigare. Det faktum att det finns intersexuella personer och personer som inte identifierar sig enligt någon av de två fasta kategorierna, gör det tydligt att vi behöver vidga det juridiska könet. Det måste föras in fler kategorier för att lagen ska spegla hur verkligheten ser ut. Det tyska exemplet att införa en tredje könskategori endast för intersexuella personer har fått svenska medier att ta upp frågan de senaste åren.²⁷ Men en sådan modell underlättar inte för personer som inte identifierar sig utanför cisnormen, den tyska modellen erbjuder endast ytterligare ett sätt att bedöma genitalier.

För att fånga in verkligheten måste kategorierna för juridisk könstillhörighet verkligen öppnas upp för att innefatta alla vars könstillhörighet inte omfattas av kategorin *kvinnor/man*. Det måste även bli enklare att få sin juridiska könstillhörighet ändrad, i dagsläget krävs det över två år av medicinsk utredning, detta är dock endast möjligt för personer som identifierar sig enligt en av de två idag lagstadgade könskategorierna. Men ska vi verkligen ha juridiska kön? Norge, som har ett liknade system med personnummer som Sverige, inleder nu arbetet med att under de närmaste åren införa könsneutrala personnummer²⁸,

²⁷ Aftonbladet, www.aftonbladet.se/nyheter/article17735433.ab, 2015-02-05; Politism, www.politism.se/genusfolket/behover-vi-ett-tredje-kon, 2015-02-05.

²⁸ Transföreningen FPES, www.fpes.se/2014/06/30/norge-infor-konsneutrala-personnummer, 2015-02-05.

något som skulle lösa flera av ovannämnda problem för många människor i vårt samhälle.

Könsidentitet

Alla personer identifierar sig olika på grund av olika faktorer. Det kan röra sig om politisk tillhörighet, sexuell läggning, trosuppfattning, socioekonomisk bakgrund, arbetssituation, om den är en god eller ond människa med flera. Denna identifikation gäller i högsta grad även det kön en person identifierar sig med.

Det normativa antagandet som tvåkönsmodellen erbjuder är att det biologiska könet (läs genitalier) avgör hur en person identifierar sig. Det vill säga att en person född med en vagina per automatik ska identifiera sig och uppträda i enlighet med de normer och beteendemönster som satts upp för köns kategorin *kvinn*a, och vice versa för penisfödda personer och köns kategorin *man*. Konsekvensen av detta blir att biologiskt kön och könsidentitet smälts samman och ses som en hopsvetsad enhet och det ”normala”. Denna sammansvetsade enhet av biologisk kön (genitalier) och könsidentitet utgör den cisnormativa grunden för könsdefinition, där genitalier är grunden för en persons könstillhörighet och könsidentiteten något som linjärt hänger samman med det vid födseln tilldelade könet. Att personer kan identifiera sig bortom, mellan, både och, eller utanför de två fasta kategorierna *kvinn*a/*man*, eller tilldelas den ena köns kategorin vid födseln, och identifierar sig enligt den andra ”motsatta” kategorin är inget som cisnormen ger utrymme för.

För att få en bredare och mer verklighetsanpassad syn på kön och dess långtgående gränser, behöver könsidentitetens faktiska roll belysas när kön definieras. Alla människor har ett biologiskt kön och alla människor

har en könsidentitet som är avgörande för hur de uppfattar sig och sitt kön. Ett stort problem som utgörs av cisnormativiteten är att könsidentiteten inte ses som avgörande, eller innefatta en betydande roll för hur en person ska identifiera sig, utan könsidentiteten är underställd genitalierna. Det som sker är att cispersoner inte anses ha en könsidentitet, att identiteten följer med det biologiska könet på köpet så att säga. Om vi för en stund godtar antagandet att cispersoner inte har en könsidentitet, vilka har då det? Rimligtvis alla vi som inte är cispersoner, dvs. transpersoner. Håller vi oss till det antagandet verkar det rimligt att säga att genitalier allena är avgörande för en persons kön, lika så underblåser vi antaganden om att endast icke-heterosexuella har en sexuell läggning (se kapitlet om heteronormativitet), eller att endast personer med funktionsvariation har en funktion. Föreställningen att endast icke-normativa personer har en sexuell identitet, funktion, hudfärg med mera cementerar, ytterligare normbrytaren som en ”avvikare” utan någon likhet med normbäraren.

Nu är det så att cispersoner har en könsidentitet, och att den identiteten råkar sammanfalla med det juridiska och vid födseln tilldelade könet, men det betyder inte att detsamma gäller för alla människor. Det är istället långt ifrån alla människor som har en könsidentitet som är överensstämmande med dennes vid födseln tilldelade och juridiska kön.

Könsidentiteten har således en avgörande roll för hur en person uppfattar och identifierar sig och sitt kön. Det gäller för cispersoner lika väl som personer som identifierar sig bortom, mellan, både och, eller utanför de två fasta kategorierna *kvinn*a/*man*, eller tilldelas den ena könskategori vid födseln men identifierar sig enligt den andra kategorin. Det är könsidentiteten som är styrande i hur en persons könstillhörighet definieras, oberoende av biologi.

Könsuttryck

Våra olika uttrycksätt säger mycket om vilka vi är. Genom klädstil, frisyr, vilket språk vi talar och hur vi använder det med mera, berättar vi mycket om socioekonomiska bakgrundsförhållanden, vår religionstillhörighet, musiksmak och vilken politisk kulör vi röstar på, om vi röstar. Likaså uttrycker vi *kön*. Könsuttrycket är stark förknippat inte enbart med hur en uppfattar och identifierar sig och sitt kön, det är även starkt sammanfogat med normer kring sexualitet och hur kvinnor respektive män ska se ut, uppträda och föra sig. Tvåkönsmodellen förutsätter att en persons könsuttryck ska vara i linje med det kön som tilldelades vid födseln och implicit spegla den cisnormativa könsidentiteten.

I begreppet *könsuttryck* ligger inte endast hur vi signalerar kön genom kläder eller kroppsrörelser i förhållande till könsidentiteten. Det cis- och heteronormativa samhället har tydligt spända ramar för hur kvinnor och män ska se ut, uppträda samt vilket och hur mycket utrymme respektive könskategori tilläts att ta. Detta är grundat i en könsmaktsordning där könskategori *kvinnor* ses som underordnad kategorin *män*, och ska vara tystlåten och tillbakadragen. Kategorin *män* är det motsatta och förväntas vara framåtdrivande, offentlig och synlig. Till de vardera två normativa könskategorierna tillfaller vissa utseende- och beteendemönster, för att enkelt kunna särskilja kategorin *kvinnor* från kategorin *män*, och för att bekräfta, reproducera och legitimera den hierarkiska könsmaktsordningen.

För att tillhöra kategorin *kvinnor* bör en person utöver fysiskt könstypiska attribut, även klä sig i kläder som anses spegla kategorin *kvinnor* så som; klänning, kjol, tajta byxor som framhäver vissa specifika delar av kroppen samt plagg på överkroppen som tydligt framhäver det könstypiska attributet bröst. Till detta bör hår avlägsnas på kroppen, särskild vikt läggs vid att armhålor och ben är hårlösa. Vidare är det

stereotyp för kategorin *kvinnor* att använda smink och överlag lägga stor tid och möda på sitt utseende. De uttryck som normativt signalerar kategorin *man*, är förutom fysiskt könstypiska attribut som skäggväxt och mörkare röst, även kopplat till kläder, men betoningen på kläder är generellt sett mindre. Kategorin *man* bör klä sig i plagg som separerar benen så som byxor eller shorts, viktigt är att de inte är allt för åtsittande, det sistnämnda gäller även plagg för överkroppen. Det normativa antagandet för kategorin *man* är att denna inte bör lägga för stor vikt vid sitt utseende, eller åtminstone göra det diskret.

Cis- och heteronormativa antaganden styr hur de två könskategorierna ska verka, och föreskriver personers val och uttrycksätt när det kommer till yrke, kropps- och verbalt språk, rörelsemönster, hur en uttrycker och signalerar sexuell lust och agerande under sexuella aktiviteter med mera, beroende på i vilken kategori en person befinner sig.

Könsuttrycket handlar således inte endast om kön per se, utan är starkt sammankopplat med heteronormer och bekräftandet och legitimerandet av könsmaktsordningen. En person vars könsuttryck bryter mot normerna kring det kön som den tilldelades vid födseln, ses ofta i det cis- och heteronormativa samhället som ett uttryck för dennes sexualitet, och inte för dennes könsuppfattning och/eller identitet. Könsuttrycket, som tvåkönsmodellen vill framställa det, är endast till som en bekräftelse av genitalier och den sammanflätade könsidentiteten. Uttryck som vill signalera en icke-cisnormativ könsidentitet får svårt att vinna gehör och acceptans. Vanligtvis handlar det om att dessa könsuttryck kopplas samman med en icke-heterosexuell läggning, och att personens könsuppfattning helt negligeras.

Genom könsuttrycket signalerar vi hur vi uppfattar vårt kön, och hur vi vill bli uppfattade av andra. Hos den cisnormativa massan finns en väl fungerande metod för att förvägra personer som inte identifierar sig i

enlighet med cisnormens kriterium, rätten till sitt kön. Detta sker genom ett ständigt sökande efter tecken på en persons genitalier, och tankegången går ungefär som lyder: en person tilldelades ett kvinnligt kön vid födseln, och identifierar sig enligt den andra kategorin, *man*, har ett tydligt manligt könsuttryck och pronomenet *han*. Då han möter en cisnormativ person, kommer den cisnormativa personen konstant att söka efter tecken som kan tyda på att personen i fråga föddes med genitalier som överensstämmer med en vagina. Om den cisnormativa personen någonstans anar att det finns en liten möjlighet att han har eller har haft en vagina, kommer den cisnormativa personen att felköna genom att använda pronomenet *hon*. Den normativa personen anser att det är dennes rätt att själv bestämma hans kön, utan någon hänsyn till hans manliga könsuttryck, könsidentitet eller pronomen. Av detta kan vi dra slutsatsen att könsuttrycket endast är accepterat som könsdefinierande faktor när det gäller ciskönade personer.

Könsuttryck som går stick i stäv med tvåkönsmodellens villkor underställs ett rent hypotetiskt antagande om en persons genitalier. Istället för att vara en indikator på en persons upplevda och erfarna könstillhörighet tolkas det ofta som ett tecken på en icke heterosexuell läggning, och därutav följer kränkningar med homofoba förtecken. Detta leder till att personer som inte identifierar sig enligt cisnormen ofta felaktigt tillskrivs en sexuell läggning utifrån deras könsuttryck som inte är överensstämmande med det de själva har. I och med könsuttrycket blir samverkan mellan cisnormer och heteronormer tydlig. En tydlig effekt av detta, som diskuteras längre fram i kapitlet, är svårigheten att definiera kränkningar på grund av könsuttryck, samt vilka som innefattas av diskrimineringsgrunden ”könsuttryck”, och under vilka förhållanden denna gör sig gällande.

Den cisnormativa utbildningen

Under projektets gång har det framkommit att det finns stora kunskapsbrister bland landets universitet och högskolor angående cisnormativitet. Det finns stora brister i arbetet med att säkerställa en trygg och inkluderande studie- och arbetsmiljö för personer som identifierar sig utanför det cisnormativa majoritetssamhället. Detta visar sig genom att cisnormativa antagande genomsyrar många likabehandlingsplaner, kunskapsbrist rörande definitioner samt särskiljande mellan diskriminering som rör könsidentitet och könsuttryck och de övriga diskrimineringsgrunderna. Det visar sig tydligt att kunskap inte finns om cisnormativiteten och de faktorer som legitimerar kränkningar, osynliggörande och diskriminering av personer som inte får del av cisnormativitets privilegier.

Under följande rubriker tydliggörs hur landets universitet och högskolor faller kort i arbetet med att motverka cisnormativa kränkningar, genom att problematisera diskrimineringslagen och kritisera det okritiska förhållningssätt som likabehandlingsråd runt om i landet har i förhållande till rådande lagstiftning.

Diskrimineringslagen

Svensk lag förbjuder diskriminering utifrån någon av de sju diskrimineringsgrunderna; kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning eller ålder. Dessa beskrivs och regleras i diskrimineringslagen vars syfte är att "[...]motverka diskriminering och på andra sätt främja lika rättigheter och möjligheter[...]" diskrimineringslagen 1 kap. 1§. För att motverka diskriminering och

uppfylla lagens ändamål är varje högskola eller universitet skyldig enligt diskrimineringslagen att upprätta en likabehandlingsplan.

En utbildningsanordnare [...] ska varje år upprätta en plan med en översikt över de åtgärder som behövs för att dels främja lika rättigheter och möjligheter för de [...] studenter som deltar i eller söker till verksamheten oavsett kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning eller sexuell läggning, dels förebygga och förhindra trakasserier [...] Planen ska innehålla en redogörelse för vilka av dessa åtgärder som utbildningsanordnaren avser att påbörja eller genomföra under det kommande året.

Källa: 3 kap. 16§ diskrimineringslagen.

Det finns en avgörande skillnad mellan 1 kap. 1§ och den ovan citerade lagtexten när det kommer till att ifrågasätta cisnormativitet inom högre utbildning. Enligt lag är det förbjudet att diskriminera en person på grund av dens könsöverskridande identitet och uttryck (här efter används begreppen ”könsidentitet” och ”könsuttryck”) men lärosätena är inte i lag skyldiga att arbeta förebyggande i likabehandlingsplaner för att motverka diskriminering som bygger på cisnormativitet.

Diskrimineringsombudsmannen (DO) rekommenderar dock landets högskolor och universitet att inkludera könsidentitet och könsuttryck som grunder för diskriminering, men bristen på kunskap lyser trots rekommendationen stark. Lagen säger även att personer som avser att ändra eller har ändrat sin könstillhörighet omfattas av diskrimineringsgrunden kön. Med diskrimineringslagens två grunder för diskriminering:

könsidentitet och könsuttryck; och *kön*, anses personer som identifierar och/eller uttrycker sig utanför tvåkönsmodellens cisnormativa könskonstruktion vara skyddade.

En okritisk symbios

Det finns två stora problemområden i svenska universitets och högskolors likabehandlingsarbete när det kommer till att säkerställa en trygg studie- och arbetsmiljö för personer som inte identifierar sig som cispersoner. Det första problemet är ett närmast blint förtroende till rådande lagstiftningen och de definitioner som satts upp av DO, vilka används utan eftertanke eller kritiskt reflektion. Det andra stora problemet, tillsammans med det oreflekterade följandet av de nyss nämnda definitionerna, är den stora kunskapsbrist som råder kring cisnormativiteten. Landets olika lärosäten använder sig av lagstiftning och DO:s definitioner, ofta helt utan kunskap om de förtyckande strukturer som lagen är till för att skydda. Detta gör att de dokument som är till för att styra antidiskrimineringsarbetet i själva verket reproducerar och befäster de normer som ligger till grund för diskrimineringen.

Diskriminering på grund av kön

I diskrimineringslagen definieras diskrimineringsgrunden *kön* som: ”att någon är kvinna eller man, ”med tillägget att” även den som avser att ändra eller har ändrat sin könstillhörighet omfattas av diskrimineringsgrunden kön”.²⁹ Vad denna lag säger i korta ordalag är att a) det finns endast två kön; kvinna och man, vilket är en direkt cementering av tvåkönsmodellen och b) att trans- och intersexuella

²⁹ 1kap. 5§ första stycket p.1 och 5§ andra stycket diskrimineringslagen (2008:567).

personer även omfattas av denna lag så länge de avser att eller har ändrat sin juridiska könstillhörighet. Av de likabehandlingsplaner som granskats under projektets gång visar inte en enda på ett kritiskt förhållningssätt till diskrimineringslagen, inte heller återfinns något om cisnormativitet och hur denna verkar. Under sådana omständigheter blir den lag som utgör ramarna för hur likabehandlingsarbetet ska bedrivas ett reproducerande verktyg för att ytterligare befästa rådande normer, istället för dess syfte, att motverka cisnormens konsekvenser.

Vad är det i lagen som reproducerar tvåkönsmodellens idéer? Som ovan nämnt erkänner lagen endast två kön, vilket implicit leder till att likabehandlingsplaner riskerar att gå hand i hand med cisnormativiteten. Att lagen öppnar upp för att även omfatta personer som har eller avser att ändra sin könstillhörighet utlämnar ett mycket viktigt förtydligande, nämligen vad som avses med könstillhörighet. Som tidigare redogjort finns det en rad olika faktorer som avgör en persons könstillhörighet. Det troligaste alternativet är att lagen syftar på det juridiska könet, som leder till att endast personer som identifierar sig enligt en av de två könskategorierna *kvinn*a/*man* anses ha ett kön och en könstillhörighet. Till det räknas, förutom cispersoner, 1) transsexuella/binära transpersoner vilka identifierar sig enligt med den andra könsategorin än den som tilldelades vid födseln och, 2) intersexuella. Dessa två grupper har enligt lag möjlighet att få sin juridiska könstillhörighet ändrad efter en lång period av medicinsk utredning. För att enligt lagen inneha ett kön eller en könstillhörighet måste dessa personer avse att ändra eller har ändrat sin juridiska könstillhörighet. Icke-binära transpersoner som identifierar sig bortom, mellan, både och, eller utanför de två fasta kategorierna *kvinn*a/*man* ses följaktligen inte inneha en könstillhörighet av den enda anledningen att det saknas adekvata könstillhörigheter i lagen. Dessa personer räknas då inte in under diskrimineringsgrunden *kön*, utan ska falla in under diskriminerings-

grunden könsidentitet och könsuttryck, som lärosätena inte är skyldiga att arbeta förebyggande med för att motverka diskriminering.

Kön; inte sexuell läggning

Diskrimineringsgrunden *kön* har potential att vara ett kraftfullt verktyg för att motverka transfoba, transmisogyna och cissexistiska kränkningar och diskriminering, om kunskap om cisnormens verkan och effekt finns. Som beskrivits i avsnittet om könsuttryck är det vanligt förekommande att när en person uttrycker en könstillhörighet som inte är i enlighet med den normativa ciskönade personen, antas detta felaktigt vara en signal för att uttrycka sexuell läggning. Samma felaktiga uppfattning återfinns i likabehandlingsplaner. Istället för att, som lagen menar, inkludera transsexuella personer i diskrimineringsgrunden *kön*, sorteras transsexualism och transsexuella personer in under *sexuell läggning*.

Johannelunds Teologiska Högskola, (JTH), är ett tydligt exempel på detta, eftersom dess likabehandlingsplan enligt cisnormativa föreställningar anser att transidentiteter är sammankopplat med sexuell läggning. JTH använder det felaktiga och icke existerande begreppet *transsexualitet*.

Sexuell läggning Rätten till likabehandling gäller oavsett sexuell läggning. Denna rätt omfattar också transpersoner inklusive transsexualitet och könsöverskridande identitet eller uttryck: att någon inte identifierar sig som kvinna eller man eller genom sin klädsel eller på annat sätt ger uttryck för att tillhöra ett annat kön.

Hämtat ur: *Likabehandlingspolicy Johannelunds teologiska högskola (JTH) läsåret, 2013/2014*, s. 4.

Även Chalmers Tekniska Högskola har uppfattningen att transsexuella utgör en egen sexuell läggning.

Med sexuell läggning avses en persons homo-, bi-, eller heterosexualitet. Lagen omfattar även transsexuella. Den sexuella läggningen definieras av individen själv. Chalmers ska respektera individens ställningstaganden.

Hämtat ur: *Handlingsplan mot diskriminering av studenter vid Chalmers*, Göteborg 2012, s.5.

De två citaten är tydliga exempel på när likabehandlingsplaner istället för att motverka diskriminering, kränker och osynliggör transpersoner och legitimerar cis- och heteronormativa idéer om kön och sexualitet.

Johannelunds Teologiska Högskola har tydligt gjort klart att binära transpersoner/transsexuella inte omfattas av diskrimineringsgrunden *kön*, utan att det är en *sexuell läggning*, vilket framkommer klart och tydligt genom användandet av begreppet transsexualitet istället för transsexualism. Även Chalmers redogör för samma ståndpunkt, med skillnaden att Chalmers implicit antar det begrepp som JTH explicit använder: transsexualitet. För att synliggöra vad som sker i dessa två citat behöver vi närma oss dem med normkritiska glasögon, och utsätta dem för en intersektionell analys. Vi kan vid en första anblick se att det här verkar två normativa krafter; cis- och heteronormer.

Vi börjar med att dela upp analysen av citaten i tre delar: 1) vad skiljer begreppen transsexualism och transsexualitet åt? 2) vilka normer samverkar och vilka konsekvenser får det för icke-normativa personer? 3) på vilket sätt omöjliggör detta ett framgångsrikt likabehandlingsarbete?

Transsexualism och inte transsexualitet

Transsexualism är ett begrepp som kan problematiseras betydligt mer än vad som ges utrymme för här. Ordet består av tre huvuddelar: trans, sex och ism. ”Trans” betyder att transcendera, att gå från något till något annat. ”Sex” är direkt lånat från engelska och har betydelsen kön. Ändelsen ”ism” betyder att det är ett tillstånd. Läger vi ihop dessa tre får vi: kön som går från ett tillstånd till ett annat. Den cis- och heteronormativa förvrängningen av ordet *transsexualism* till *transsexualitet* innebär att hela innebörden ändras, från att endast handla om kön till att endast handla om sexuell läggning. JTH har inte tagit reda på vilket begrepp som är det korrekta utan använder sig av ett begrepp som inte används, vare sig av transsexuella personer eller inom vård och andra samhällsinstanser. Det är ett påhittat begrepp som inte har någon förankring i verkligheten. Det är kränkande och stigmatiserande mot transsexuella personer.

Det som citaten ovan beskriver är en sexualisering av transpersoner, där könsidentiteten reduceras till en sexuell läggning. För att förstå hur normbärares privilegier gynnas av denna sexualisering måste sambandet mellan cisnorm och heteronorm tydliggöras.

Normers samverkan och konsekvenser

Som beskrivits tidigare i kapitlet genomsyras det samhälle vi lever i av en idé om två fasta köns kategorier och dess legitimerande och upprätthållande könsnormer. Dessa normer är avgörande för hur vårt samhälle ser ut och är uppbyggt. Den normativa modellen för sexuell läggning har ett grundläggande och normerande krav: alla människor ska attraheras av personer som befinner sig i den motsatta köns kategorin i förhållande till den kategori de själva befinner sig i; heterosexualitet. Denna i samhället grundläggande norm bygger på att det endast finns två kategorier av kön. Heteronormativa beteendenormer har utsatta ramar för vad som förväntas av respektive köns kategori, för att härigenom tydligt kunna skilja bärare av heteronormen från icke-bärare. Det är i uttryck och uppfattning av könstillhörighet, könsidentifikation och sexuell läggning som de två grundläggande normerna som premierar cis-identifierad könsuppfattning och heterosexuell läggning möts. Sättet hur dessa två samverkar är många, men i denna analys ligger fokus på normernas gemensamma uppfattning om att det endast kan finnas två kön, vilken ligger bakom sexualiseringen av personer med transidentitet och transexfarenhet.

Egentligen är detta en enkel ekvation: den cisnormativa modellen med två fasta, statiska kön, och den heteronormativa modellen där dessa två kategorier ska attraheras av varandra, utgör fundamentet för samhällets uppbyggnad och organisation. Att erkänna att kön inte är så pass fast och statiskt som tvåkönsmodellen hävdar, får hela det normativa fundamentet att spricka i fogarna. Då även heteronormativitet utgår från två fasta köns kategorier, hanterar de två normerna ifrågasättanden av- och brytande mot- tvåkönsnormen, med att tillskriva det som en persons sexuella preferenser. Detta gynnar normbärande personer och upprätthållande institutioner genom att osynliggöra vad som faktiskt hotar och bryter mot de normativa idéerna. Istället förvandlas det till

något som det inte är. Detta utgör ett effektivt försvar för rådande normer. Genom att avsiktligt negligera kön osynliggörs de förtryckande strukturer som uppbärs av cisnormativitetens försvarare, och det synliga förtrycket legitimerar heteronormativitetens fulla arsenal, på totalt felaktiga grunder.

Omöjliggörande av likabehandlingsarbete

Genom att behandla transidentitet som sexuell läggning, förutom att det är kränkande i sig, omintetgörs möjligheten att se de normer som ger privilegier till cisnormativitetens normbärare på bekostnad av icke-bärare av normen. För att diskrimineringsgrunden kön, som den är beskriven i lag, ska vara ett effektivt verktyg för att motverka cisnormativ diskriminering, måste den användas på ett korrekt sätt. Likabehandlingsråden måste applicera grunderna som de beskrivs i lagen, och inte som citaten ovan visar, genom okunskap och bristande förståelse reproducera och legitimera ytterligare kränkningar och osynliggöranden.

Könsidentitet eller könsuttryck

Diskrimineringslagen använder begreppet *könsöverskridande identitet eller uttryck*,³⁰ men detta är starkt ifrågasatt. Användandet av ”överskridande” bidrar till synen att endast personer med en transidentitet har en könsidentitet och ett könsuttryck, vilket avhandlats tidigare i kapitlet. En annan problempunkt är att begreppet cementerar föreställningen om att det endast finns två kön, och att de personer som omfattas av begreppet

³⁰ 1 kap. 1§ diskrimineringslagen.

tillhör den ena eller den andra kategorin, och således avviker från den genom att ”överskrida” gränsen för vad kön är. Den omfattande kritik som framförts mot användandet av ”överskridande” har föranlett direktiv till en statlig offentlig utredning som bland annat ska utreda om det bör tas bort från begreppet.³¹ Som tidigare klargjorts används i denna bok begreppen *könsidentitet* eller *könsuttryck*. Även DO använder denna benämning.

Lagen beskriver diskrimineringsgrunden för könsidentitet eller könsuttryck som att någon inte identifierar sig som kvinna eller man eller genom sin klädsel eller på annat sätt ger uttryck för att tillhöra ett annat kön. DO menar i linje med vad som framförts här att:

[a]lla människor har könsidentitet och könsuttryck, inte bara transpersoner. Med könsidentitet eller könsuttryck menar Diskrimineringsombudsmannen en persons identitet eller uttryck i form av kläder, kroppsspråk, beteende eller annat liknande förhållande med avseende på kön.

Källa: Diskrimineringsombudsmannen,
www.do.se/sv/Fakta/Diskrimineringsgrunderna.

Könsidentitet eller könsuttryck i likabehandlingsplaner

Diskrimineringsgrunden *könsidentitet* eller *könsuttryck* används på en rad olika sätt i landets likabehandlingsplaner. Detta tyder på oklarheter både om den tillämpas och om hur den ska tillämpas. Mycket av denna oklarhet kan bero på att DO använder andra begrepp än lagtexten. Men

³¹ *Stärkt skydd för transpersoner och översyn av vissa termer*. Dir. 2014:115.

även det som tagits upp ovan, dvs. en okunskap om vad som orsakar diskriminering, inverkar på hur denna diskrimineringsgrund kommer till uttryck i likabehandlingsplaner.

Något som tydligt klargörs är distinktionen mellan de personer som omfattas av diskrimineringsgrunden *kön*, och de som omfattas av *könsidentitet eller könsuttryck*. Ersta Sköndal Högskola (ESH) använder i sin likabehandlingsplan begreppet könsidentitet eller könsuttryck, men det avser endast att omfatta icke-cisnormativa personer. Så här beskriver ESH diskrimineringsgrunden:

Omfattar de flesta transpersoner, exempelvis transvestiter, intersexuella [...] eller inter- och transgenderpersoner (definierar sig bortom kön eller utanför traditionella könsidentiteter). Transpersoner är ett begrepp som används på människor som på olika sätt bryter mot samhällets normer kring könsidentitet och uttryck- mot föreställningar om hur kvinnor och män, pojkar och flickor förväntas vara och se ut.

Hämtat ur: *Likabehandlingsplan 2014-07-01- 2015-06-30. Student*. Ersta Sköndal Högskola, Stockholm, 2014. s. 5-6.

ESH har använt sig av ett begrepp som innefattar att alla människor har en könsidentitet och ett könsuttryck, men de har i sin beskrivning visat att så inte är fallet. Citatet uttrycker explicit att endast vissa transpersoner omfattas av det använda begreppet. Det ska påpekas att det är långt ifrån alla intersexuella personer som vill räkna sig till det paraplybegrepp transperson utgör.

För att belysa cisnormativiteten i citatet ovan, får vi börja med att ifrågasätta antagandet att endast vissa transpersoner anses ha en könsidentitet och ett könsuttryck. ESH anser inte att binära transpersoner kan omfattas av begreppet, och därmed diskrimineras utifrån deras könsidentitet, trots att dessa i högsta grad utsätts för samma kränkningar som icke-binära transpersoner som citatet tar sikte på. På samma sätt som diskrimineringsgrunden kön exkluderar icke-binära transpersoner, exkluderar könsidentitet eller könsuttryck binära transpersoner/transsexuella som avser att ändra eller har ändrat sin juridiska könstillhörighet.

Linköpings universitet använder både begreppet könsidentitet; och könsöverskridande identitet eller uttryck. I diskrimineringsgrunden kön räknas endast intersexuella personer in, och transsexuella/binära transpersoner utesluts. Följande citat visar hur Linköpings universitet definierar *kön*, *könsidentitet* och *könsöverskridande identitet eller uttryck*:

Kön [...] definieras som att någon är man eller kvinna. Den som är intersexuell kan t.ex. vara född med atypiska könsorgan.

Könsidentitet avser en persons självupplevda könstillhörighet.

Könsöverskridande identitet eller uttryck Att någon har en könsidentitet eller könsuttryck i from av exempelvis kläder, beteende, som hela tiden eller periodvis skiljer sig från könsnormen.

Hämtat ur: *Strategi och handlingsplan för lika villkor 2014*, Linköping 2013, s. 22-23.

Vi behöver problematisera citatet ovan utifrån dess tre delar. Som redan påpekats skiljer sig *kön* i citatet från hur det beskrivs i lagtext och av DO. Vad som förutom exkluderingen av transsexuella personer blir tydligt är hur icke-binära transpersoner inte anses ha ett kön eller en könstillhörighet. Kön definieras uteslutande genom att någon är kvinna eller man, men det beskrivs inte vad som avgör huruvida någon tillhör ett av de två könen.

Med könsidentitet menas att det är en persons självupplevda identitet rörande sitt kön och sin könsuppfattning som är det avgörande. Vad som framgår är att alla anses ha en könsidentitet, cis- som icke-cispersoner, men vissa personer anses ha en könsidentitet som är ”överskridande”. Detta insinuerar en hierarkisk ordning, där könsidentitet i citatet antar formen av cisidentitet dvs. den ”rätta”, medan könsöverskridande identitet tar formen som något avvikande från den cisidentifierade könsidentiteten. Vi kan således se att *kön* är lika med cisnormativ könskonstruktion.

I många likabehandlingsplaner finns det cisnormativa antaganden som både reproducerar och befäster diskriminering; Linköpings universitets är ett exempel på det. Men i deras likabehandlingsplan finner vi emellertid även slagkraftiga exempel på hur ett lärosäte aktivt kan motverka cisnormativ diskriminering. De har inskrivet i sin likabehandlingsplan att alla människor själva avgör sin könsidentitet, vilket innebär ”bl.a. rätten att välja tilltalsnamn och pronomen, vilket ska respekteras”.³² Att aktivt arbeta för att personer får namn och pronomen respekterade är vitalt för att motverka cisnormativitet, men för att detta

³² *Strategi och handlingsplan för lika villkor 2014*, Linköpings universitet, Linköping 2013, s. 22-23.

goda exempel ska få bärkraft krävs att även definitionerna i likabehandlingsplanerna utsätts för normkritisk granskning.

Särskiljande mellan diskrimineringsgrunder

Det är den eller de personer som blir utsatta för trakasserier eller diskriminering som själva ska avgöra vad som är kränkande. Detta uttrycks tydligt hos såväl DO³³ som i de likabehandlingsplaner som projektet har granskat. Dock är diskrimineringsgrunden *könsidentitet eller könsuttryck* undantagen från denna grundläggande utgångspunkt, eftersom det ställs ett krav för att en person ska kunna bli utsatt för kränkning på grund av sin könsidentitet och/eller könsuttryck. Kravet är att personens könsidentitet och/eller uttryck måste kunna uppfattas av den som står för kränkningen. Det sker därigenom en distinktion mellan en diskrimineringsgrund och övriga. Kravet för att en kränkning ska vara giltig finns utskrivet av DO³⁴ och det exemplifieras och kan analyseras genom Ersta Sköndal Högskola (ESH) likabehandlingsplan, där kravet och distinktionen är tydlig:

Trakasserier

Trakasserier är en behandling som kränker någons värdighet och som har koppling till någon av de skyddande diskrimineringsgrunderna.[...] Det är den som är utsatt som avgör vad som är kränkande och vad som gör att studiemiljön känns otrygg.

³³Diskrimineringsombudsmannen, www.do.se/sv/Diskriminerar-du/Utbildning/Vad-ar-trakasserier/, 2015-02-25.

³⁴ Diskrimineringsombudsmannen, *Förebygga diskriminering – främja likabehandling*, Stockholm 2009, s. 15.

Könsidentitet eller uttryck

[...] För att omfattas av diskrimineringskyddet måste personens könsidentitet eller könsuttryck uppfattas av andra.

Hämtat ur: *Likabehandlingsplan 2014-07-01 – 2015-06-30. Student*. Ersta Sköndal Högskola, Stockholm, 2014, s. 5-6.

Citatet ovan talar tydlig om vad som är trakasserier och att det är den som blir utsatt som avgör vad som är kränkande. Detta gäller alltså alla kränkningar och trakasserier som har någon koppling till diskrimineringsgrunderna. Ett exempel kan vara att en person vars funktionsvariation inte är i enlighet med friskhetsnormen själv avgör om en kommentar är kränkande. Detta gäller såväl synliga som osynliga funktionsvariationer. Det kan vara att en föreläsare talar nedlåtande om personer med psykiska funktionsvariationer och därigenom ovetande kränker en student. Citatet om trakasserier säger att om studenten uppfattar lärarens uttalande som kränkande, så har en kränkning skett. Oavsett om föreläsaren är medveten om studentens funktionsvariation eller inte.

Det som står under rubriken ”trakasserier” i citatet ska alltså gälla för samtliga diskrimineringsgrunder, och det samma gäller för ”sexuella trakasserier” när det kommer till vad och vem som avgör vad som är kränkande behandling. *Könsidentitet eller könsuttryck* är däremot ett undantag från regeln om att det är den kränkta som avgör vad som är kränkande.

Distinktionen

Att personer som riskerar att utsättas för kränkningar, trakasserier och diskriminering på grund av sin könsidentitet och/eller könsuttryck måste uppvisa det på ett sådant sätt att det uppfattas av deras omgivning. Detta skapar en skillnad mot övriga skyddade diskrimineringsgrunder. Det är här inte den enskilde själv som avgör om en handling eller ett beteende är kränkande, utan det som avgör är huruvida personen som står för kränkningen har uppfattat personens identitet och/eller uttryck eller inte.

Vad som blir tydligt är att det inte handlar om identiteten i sig, utan endast om hur en person faktiskt uttrycker denna identitet. Här kan en jämförelse göras med kränkningar som faller inom diskrimineringsgrunden sexuell läggning. Person A har inte en heterosexuell läggning, och riskerar att utsättas för heteronormativa och homofoba kränkningar, trakasserier och diskriminering av person B. Då det inte föreligger ett krav på att A:s sexuella läggning ska vara uppmärksammas av B, minskar möjligheterna för B att legitimt trakassera person A på grund av hens sexuella läggning. Det är alltså person A som avgör om person B:s handlande är kränkande. Skulle däremot kravet som finns för diskrimineringsgrunden könsidentitet eller könsuttryck även gälla för sexuell läggning, minskar person A:s skydd mot homofoba trakasserier, kränkningar och diskriminering. Nu är det emellertid inte så att A explicit måste uttrycka sin läggning, utan person A är skyddad endast genom att hen har en sexuell läggning. Följaktligen är det person A:s rätt att inneha en sexuell läggning som skyddas, oavsett om denna överhuvudtaget uttrycks på ett sätt så att den blir synlig för omgivningen.

En person som riskerar diskriminering och trakasserier på grund av sin könsidentitet står därför i viktiga avseenden utan skydd. En student som har en transidentitet skyddas inte mot trakasserier, till skillnad från person A, om någon uttalar sig kränkande, transfobiskt och sexistiskt, så

länge inte identiteten explicit synliggörs genom könsuttrycket. Det sker här en distinktion mellan *könsidentitet* eller *könsuttryck* och övriga grunder för diskriminering. Personer med en icke-cisnormativ identitet måste aktivt visa upp sin, för det normativa samhället ”avvikande” identitet, för att omfattas av rätten till lika behandling. Likabehandlingsplanen behandlar alltså personer på olika villkor.

Omöjliggjord likabehandling

Att villkora och därigenom försvaga skyddet mot diskriminering och trakasserier i förhållande till en diskrimineringsgrund i motsats till de övriga, skapar ett utgångsläge för likabehandlingsarbetet där människor kommer att behandlas olika. Som tidigare behandlats i boken löper personer som ska skyddas av diskrimineringsgrunden könsidentitet eller könsuttryck stor risk att utsättas för diskriminering och trakasserier, samtidigt som skyddet för dessa är svagare än för andra.

Indirekt diskriminering

Kravet att könsuttrycket och/eller identiteten måste uppfattas av andra för att skyddet ska gälla försvårar inte endast vid direkt diskriminering, det tar dessutom bort möjligheterna att skyddas mot *indirekt diskriminering*. Indirekt diskriminering innebär att någon missgynnas genom att tillämpa en bestämmelse eller en praxis som framstår som neutral, men kan komma att särskilt missgynna personer med viss diskrimineringsgrund. Exempel på detta är könade toaletter, vilka kan uppfattas som neutrala men som i själva verket missgynnar personer som inte identifierar sig enligt det binära könssystemet. Ett annat exempel inom högre utbildning är könsuppdelad statistik i formulär.

Könade rum diskriminerar indirekt

Indirekt diskriminering utgår från ett antagande om att alla är på ett visst sätt vilket leder till att alla behandlas på samma vis i förhållande till det normativa utgångsläget. Binärt könsuppdelade toaletter möjliggör endast för personer som identifierar sig i enlighet med en av de två erkända könskategorierna *kvinna/man* att gå på toaletten. Om ett lärosäte endast har toaletter för kategorierna *kvinna/man* utgår det från antagandet att alla studenter och all personal identifierar sig enligt dessa kategorier, och tillämpar en praxis där de behandlar alla inom lärosätets väggar som lika. Denna "likabehandling" diskriminerar både indirekt och direkt genom cisnormativa uppfattningar om kön. Enkelt uttryckt signalerar könade toaletter att personer med vaginor har tillgång till damtoaletten, och likaså har personer med penis tillgång till herrtoaletten. Könade toaletter reproducerar och legitimerar tvåkönsmodellen och dess snäva syn på kön. Detta skapar en situation, framförallt för icke-binära transpersoner där deras könsuppfattning och/eller identitet osynliggörs. Men som Ersta Sköndal Högskolas likabehandlingsplan är exempel på i citatet ovan, är de personer som riskerar att drabbas av denna indirekta diskriminering inte skyddade, då detta kräver att de uttrycker sin könsidentitet och/eller sitt könsuttryck. För att en person ska omfattas av skyddet mot diskriminering måste den först höra av sig till sitt lärosäte och meddela att den inte identifierar sig enligt de två skyltarna på toalettdörren. Om inte, står den utan skydd mot diskriminering. Konsekvensen blir en otrygg studiemiljö där enda sättet att få sina rättigheter tillgodosedda, är att offentliggöra sin könsidentitet eller att offentligt visa sitt könsuttryck.

Detta är även en fråga om tillgänglighet; högskolorna och universiteten är skyldiga att skapa en miljö som är tillgänglig för studenter och personal. Binärt könsuppdelade toaletter skapar otrygga och otillgängliga studie- och arbetsmiljöer. Arbetet med att motverka detta försvåras av

det krav på offentlighet som föreligger beträffande personer som omfattas av diskrimineringsgrunden könsidentitet och/eller könsuttryck.

Könsuppdelad statistik

Indirekt diskriminering återfinns ofta i statistik, enkäter mm där studenter uppmanas uppge sitt kön. Denna statistik följer samma könsuppdelning som toalettindelningen, dvs. de alternativ som ges är *kvinn*a/*man*. Könsuppdelad statistik är ett viktigt instrument för ett aktivt jämställdhetsarbete. Detta genom att belysa strukturella skillnader mellan olika variationer i könsidentitet och uppfattning som bottnar i strukturer som premierar vissa kön över andra. Men den cisnormativa könsuppdelningen exkluderar de personer som inte definierar sig i enlighet med tvåkönsmodellens könssystem. Det jämställdhetsarbete som statistiken lägger grund för blir som en följd av detta cisnormativ. Könsuppdelad statistik som endast utgår från kategorierna *kvinn*a/*man* blir därför en form av indirekt diskriminering där lärosätet antar att alla studenter och/eller personal är cisidentifierade. I det antagandet ligger som tidigare sagts att det är genitalier allena som avgör vad en person har för kön. Svarsalternativ bestående av *kvinn*a/*man* osynliggör personer som inte identifierar sig i enlighet med de två binära könskategorierna och underblåser cisnormativa strukturer bland landets universitet och högskolor.

Det finns goda exempel i likabehandlingsplanerna hos Stockholms universitet (SU) och Högskolan Dalarna (HD) som skriver att de ska verka för införandet av fler än två svarsalternativ när könsidentitet efterfrågas:

Stockholms universitet:

Möjlighet till fler än två svarsalternativ för kön bör finnas i samtliga frågeformulär till studenterna. Ett alternativ är exempelvis att till frågan ”Hur skulle du beskriva din könsidentitet?” ger svarsalternativen ”Man”, ”Kvinna” och ”På annat sätt”.[...] Inför att studenternas könsidentitet ska efterfrågas kan det vara lämpligt att analysera vad informationen ska användas till, och om den är nödvändig. Ibland kan det biologiska könet vara en viktig indikator, men ibland kan det istället vara intressant med hur personerna som tillfrågas faktiskt identifierar sig själva.

Hämtat ur: *Plan för lika rättigheter och möjligheter 2014*, Stockholms universitet, Stockholm 2013, s. 16.

Högskolan Dalarna:

Om studenternas könsidentitet ska efterfrågas kan det vara lämpligt att analysera vad informationen ska användas till, och om den är nödvändig. Ibland kan det biologiska könet vara en viktig indikator, men ibland kan det i stället vara intressant hur personerna som tillfrågas faktiskt identifierar sig själva. Om könsidentitet efterfrågas bör möjlighet till fler än två svarsalternativ finnas. ”Man”, ”Kvinna”, ”Annat”.

Hämtat ur: *Plan för likabehandling av studenter 2015*, Högskolan Dalarna.

Utväldade svarsalternativerna bort från det binära könssystemet efterfrågas med ”Annat” som HD, eller ”På annat sätt” som SU när respondenter uppmanas att beskriva sin könsidentitet, är mycket positivt. Det öppnar upp för ett synliggörande och för ökad kunskap om studiesituationen för personer med icke-binär könsidentitet. Med det finns delar i dessa övergripande positiva citat där cisnormativa antaganden lyser igenom och måste ifrågasättas. Både SU och HD menar att det biologiska könet kan vara en viktig indikator, men det kan ibland vara intressant att veta vad personen faktiskt identifierar sig som. Både SU och HD erkänner och öppnar upp för fler möjligheter än endast *kvinnor/man*, men sedan skriver de båda in möjligheten att kunna efterfråga personens biologiska kön. Att skriva in det biologiska könet som viktig indikator är att återigen cementera den cisnormativa tvåkönsmodellen i likabehandlingsplanerna. Här upprepas hur det biologiska könet i dess snäva bemärkelse är styrande för hur personers kön ska definieras. Detta sätt att skriva innebär att de berörda lärosätena i vissa fall erkänner fler kön än den tvåkönsmodellen, men att det ibland är befogat att kräva besked om personers biologiska kön. I vilka fall detta skulle vara av större vikt än det upplevda kön en person har framgår inte. Vad som även framgår är att det inte är en persons juridiska kön som är viktigt. Detta är direkt exkluderande för trans-och intersexuella som har ändrat sin juridiska könstillhörighet. Om en person har ändrat denna erkänns inte det, utan likabehandlingsplanen medger att det ställs krav på att uppge det biologiska könet, trots att personen hos lärosätet är registrerad i sitt juridiska kön. Icke-binära transpersoner får ibland sin könstillhörighet och identitet erkänd, men i vissa fall avkrävs de att uppge ett kön som inte är deras. Inflikningar som möjliggör att efterfråga det biologiska könet är en reproduktion och bekräftande av cisnormer där endast

personer som inte identifierar sig enligt cisnormen anses ha en könsidentitet.

Ska citaten ovan ha verklig kraft att motverka diskriminering och trakasserier, måste lärosätena inse och ta till sig att det biologiska könet inte är avgörande, och att det i stället är hur en person identifierar och upplever sig och sitt kön som är det reella könet.

Diskussion

Vad som framkommit är att det finns stora brister hos landets universitet och högskolor vad gäller likabehandlingsarbetet. Detta resulterar i ett misslyckande att säkerställa en trygg och säker studiemiljö för icke-cisnormativa personer. Landets olika lärosäten visar på stor okunskap på cisnormers verkan och samverkan med andra normer så som heteronormer. Brister i normkritisk granskning av sina egna likabehandlingsdokument har föranlett ett okritiskt användande av diskrimineringslagen med följande okunskap om hur rådande lagstiftning ska tillämpas för att skydda dem som den ska omfattas. Anmärkningsvärt är de stora kunskapsluckor som finns när det kommer till diskrimineringsgrunden könsidentitet eller könsuttryck. Okunskapen om cisnormers verkan i samhället i stort, speglar sig väl i lärosätenas likabehandlingsplaner, där lyser bristerna starkt igenom. Det finns goda exempel där försök att stärka transpersoners skydd i högre utbildning finns inskrivna i likabehandlingsdokument, men även i de goda exemplen lyser det cisnormativa samhällets antaganden om kön och könskonstruktion igenom.

Vad detta kapitel visat är att ökad kunskap om cisnormers verkan, och ett ifrågasättande av tvåkönsmodellen, måste till för att garantera icke-cisidentifierade personer sin rätt till lika rättigheter och likabehandling. Detta kan endast ske genom tillämpning av normkritisk granskning i hela högskolestrukturen.

Berättelser

Här nedan presenteras några berättelser om cisnormativitet i utbildning. Den första berättelsen är inskickat från en student vid Musikhögskolan vid Örebro universitet och är ett tydligt exempel på cisnormativ könsuppdelning.

Jag går i en klass på 10 personer och idag hade vi vår första körlektion (sång) tillsammans. Vid ett tillfälle skulle vi stå i ring och sjunga en kanon, där varje person skulle sjunga varsin stämma. Vi råkar vara fem personer som kallar oss kvinnor och fem personer som kallar sig män i klassen, men läraren visste bara om våra namn och inte hur vi identifierade oss. När vi ställde oss i ringen sa läraren ”Ställ er varannan tjej och varannan kille”. I efterhand insåg jag att jag skulle ha frågat varför, eftersom det inte hade någon som helst med uppgiften att göra! Varför skulle vi delas upp på det sättet när alla ändå skulle sjunga själva? Ville läraren bara ha struktur eller ordning? Hela situationen gjorde mig fysiskt dålig och gav mig huvudvärk. Usch för irrelevant könanande!

Berättelsen visar på två problempunkter. Den första är att läraren utgår från tvåkönsmodellens köns kategorier kvinna/man. Det andra är att uppdelningen av klassen sker genom könsuppdelning och därmed ett direkt könanande av studenterna utan relevans för sammanhanget eller vetenskap om studenternas könsidentitet och könsuppfattning. Detta reproducerar cisnormativa antaganden och strukturer.

Nästa berättelse är en kort beskrivning av en situation där en lärare vid Örebro universitet uttrycker stereotypa och cisnormativa antaganden om könsuttryck.

Hade en lärare under en kurs där vi har mycket praktiskt utomhus och behöver gummistövlar; ”Vad har ni för gummistövlar? Det är alltid tjejer som har färgade och blommiga gummistövlar.”

Följande berättelse är från en student vid Örebro universitet, inriktning grundlärarprogrammet.

När jag började en ny kurs efter jul hade vi studenter själva fått välja seminariegrupp utan att veta vilka andra som valt just den gruppen. Då blev det så att de flesta killar hamnade i en grupp och majoriteten av alla tjejer i den andra. Vår lärare, som aldrig haft oss innan och bara sett klasslistan, säger då: ”Det blev väldigt många flickor i den ena gruppen och väldigt många pojkar i den andra gruppen. Jag tycker vi borde göra om grupperna”. Jag tycker att detta är problematiskt på många sätt. 1. Att läraren utgick ifrån allas könstillhörighet utifrån klasslistan. 2. Att prata med studenter som är myndiga som ”pojkar och flickor”. 3. VAD GÖR DET OM FÖRDELNINGEN AV KÖN INTE ÄR JÄMN? Jag tror inte seminariegrupperna blev sämre än om vi hade varit 50/50 killar och tjejer i grupperna.

Likt den första berättelsen ser vi hur en lärare konar studenter utifrån vilket namn de har på en klasslista, och att det även sker en könsuppdelning som grundar sig i två statiska könskategorier.

Nästa berättelse kommer från en student vid Chalmers Tekniska Högskola:

I samband med det studentdrivna arrangemanget World Values Day fick deltagare inför arrangemanget fylla i ett formulär med uppgifter såsom namn, matpreferenser etc. En av uppgifterna som fanns att fylla i var kön där endast alternativen ”man” och ”kvinna” fanns representerade. När jag påpekade och frågade om detta fick jag följande till svar: ”Tack för din fråga! Jag förstår att det skulle kunna vara exkluderande för en individ som inte tror på den normativa könsuppdelningen som samhället satt. Mig veterligen är det väldigt få som inte mäter det idag, och vi behöver den datan för att kunna själva se hur väl vi lyckas med att locka en jämställd grupp.”

Denna student gjorde det som redan skulle varit gjort, det vill säga påpeka att formuläret är exkluderande. Svaret bekräftar det som tidigare tagits upp i kapitlet om en verklighetsanpassad könsuppdelad statistik. En fråga som kan lyftas här är om deltagarnas könsidentitet är viktig information att utkräva tillsammans med vilken mat de föredrar.

Berättelsen nedan kommer från en student vid Lunds universitet och speglar den cisnormativa synen på kön som projektet just belyser.

Jag läste en kurs om miljögifter och under en föreläsning togs det upp hur hormonstörande ämnen bland annat ökar frekvensen av intersexuella. Just det att det föds fler barn som är intersexuella utmålades som ett stort problem av föreläsaren (som var en inhyrd gästföreläsare). Det var inte sjukdomar på grund av hormonstörningar eller fertilitetsproblem som var de primära problemen, det var tydligen att människor i större utsträckning inte passar in i någon godtycklig, binär mall för könsuppdelning. Intersexuella framställdes mer som misstag, något onaturligt och det spädde troligtvis på de fördomar om intersexuella som ändå finns i allmänhet.

Vad berättelsen visar är den cisnormativa könskonstruktionen där intersexuella ställs i relation till den ciskönade och ”normala” könsutvecklingen och blir därför ”avvikande”. Det blir tydligt att fokus ligger på att finna orsaker till intersexualism istället för att erkänna att alla inte föds enligt tvåkönsmodellens genitalier.

Nästa berättelse är hämtad från en genetikföreläsning vid Kungliga Tekniska Högskolan (KTH) där, återigen, det medicinska behovet att förklara istället för att respektera personer tydligt lyser igenom.

Då vi gick igenom könsreglerande kromosomer sa föreläsaren att personer födda med XXY "often are women, are tall and androgynous, that they look good and many are models, so if you see a tall androgynous good looking model, she's probably XXY". Sättet hen sa det på upplevde jag som väldigt objektiviserande och respektlöst.

Att objektifiera på detta sätt är som studenten säger både kränkande och respektlöst. Det visar även på det normativa samhällets behov att kategorisera och typifiera dem som inte är normativa.

Nästa berättelse är från en föreläsning i fortplantningstoxikologi, även den vid KTH.

Föreläsaren går igenom utvecklingen av externa genitalier och nämner då att en mutation som påverkar testosteron och därmed gör att barn som föds som pojkar utvecklas som flickor är relativt vanlig i Dominikanska republiken, och att det ofta inte ses som något problem där. Föreläsaren berätta detta på ett respektfullt sätt, hen sa till exempel "do not develop in the expected way" istället för "normal way". Klassen skrattade dock åt att pojkar blir flickor.

Denna berättelse visar på hur personer som inte föds enligt normativa förväntningar, förlöjligas och skapar legitimitet åt skratt och hån.

En annan berättelse från KTH exemplifierar hur brist på normkritisk kompetens i utbildningsverksamheten även speglas i sociala sammanhang för studenter.

Föreställningar om kön förekommer även på campus i övrigt. Mitt könsuttryck är ganska så androgynt, vilket ibland får omgivningen att reagera. Flera gånger har jag till exempel fått blickar på mig, sett folk som

dubbelkollat skyltar eller fått ett par kommentarer som "det här är tjejernas" när jag varit inne på könade toaletter. I mer studentikosa sammanhang märks det också av. En gång på en fest till exempel, när jag presenterade mig med mitt feminint kodade förnamn inför en främling växlade hans blick från mitt ansikte till min överkropp flera gånger, såg frågande ut och sa "va?" några gånger trots att jag upprepade namnet tydligt. Jag har inget emot att olika människor uppfattar och läser in olika kön när de ser mig, men när det blir en grej av det och cisnormativiteten blir påtaglig slår det över till obehag och viss rädsla. Inför en annan fest, där klädkoden innebar klänning för fittfödda, frågade jag en av arrangörerna om det var ok om jag kom i byxor. Hen svarade då att jag såklart inte skulle bli portad men att de helst såg att klädkoden följdes, vilket också hördes på hur det sades. Jag gick dit i byxor och det blev ingen grej kring det när jag väl var där, men jag kände mig ändå inte helt bekväm i situationen trots att jag var klädd i kläder som jag själv annars är bekväm i.

Denna berättelse visar hur androgyna, eller på annat sätt icke-normativa könsuttryck, blir föremål för ständiga ifrågasättanden av cisnormens bärare. Genom att inte klart och tydligt välkomna studenten, sätter arrangören upp hinder för att studenten ska kunna vara sig själv. Detta är ett mycket effektivt sätt att upprätthålla ett tvådelat könssystem.

Liksom berättelsen visar, speglas de normer som finns i likabehandlingsplaner, undervisning och kurslitteratur även det sociala livet vid en utbildningsverksamhet. Här nedan följer några berättelser som illustrerar just sådana.

Nästa berättelse från Lunds universitet beskriver hur tvåkönsmodellen och dess normer om två kön samverkar med heteronormers antagande om olikkönad attraktion:

På min högskola har flera sektioner en tradition med så kallade "Herr och dam-sittningar". Det varierar lite hur de går till från sektion till sektion, men det vanliga upplägget är att "herrar" sitter för sig och "damer" för sig. Serverar gör personer av så kallat "motsatt kön" till vardera grupp. Ett vanligt underhållningsinslag är striptease, också av personer med "motsatt kön" för vardera grupp (för det är ju självklart att alla gillar!). Ofta sjungs också heteronormativa och könsstereotypa sånger på dessa sittningar. Det finns bara så många fel med denna tradition! Hur man än vrider och vänder på det är själva upplägget oundvikligen cis- och tvåkönsnormativt. Var är det tänkt att mina icke-binära vänner ska sitta egentligen? Och även om man bortser från att stripteasen är objektifierande så är det väldigt heteronormativt att förutsätta att deltagarna vill se avklädda personer av ett visst kön baserade på deltagarnas egna kön.

Hela situationen som beskrivs i berättelsen är från grunden uppbyggd på idén om att det endast finns två kön, och att dessa är attraherade av varandra. Från början till slut delas deltagarna upp efter två kön helt i enlighet med tvåkönsmodellen. Att det ena könet ska serveras av det andra bygger på heteronormativa antaganden om attraktion. Detta förstärks av hetero- och cismnormativa sånger och nöjen som striptease. Allt detta reproducerar, befäster och legitimerar cis- och heteronormativa

uppfattningar om kön och sexualitet. Detta är ett exempel på hur starka och genomgående dessa två normer är i lärosätens sociala sammanhang.

Följande längre berättelse är från en student vid KTH:

Jag är nyutexaminerad och fick därför gå på en diplomeringsceremoni som lärosätet anordnade. Klädkoden var högtidsdräkt eller mörk kostym. Informationen från lärosätet var ibland i könade, ibland i okönade termer. För mig fanns inte alternativet att gå i klänning, det skulle ha känts som att gå i drag och jag skulle ha varit oerhört obekväm. Skulle jag gå skulle det vara i t.ex. frack.

Jag ville uppleva och ta del av denna festlighet efter fem års studier och jag visste att jag skulle ångra det om jag inte gick, men det tog lång tid innan jag slutligen bestämde mig för att gå just på grund av klädkoden. Efter en hel del ångest och tvivel fick jag ihop en frack med hjälp av familj och vänner. Jag bestämde mig också för att inte meddela lärosätet att jag tänkte komma i frack, då jag inte ville dra igång en process eller få svar i stil med: ”Det är önskvärt att följa de traditionella klädkoderna”, plus att det helt enkelt inte borde behöva göras. Samtidigt var jag nervös över att mitt feminint kodade juridiska förnamn kanske skulle orsaka konstigheter under själva diplomutdelandet, vilket det också gjorde. Innan vi gick fram kollade en marsalk att vi stod i rätt ordning och när hen kom till mig behövde jag vara tydligare än de andra om att namnet stämde. När mitt namn skulle läsas upp kändes det som att det dröjde längre än för de som gått före mig, och med en extra koll på papperet. Och när jag slutligen skulle ta emot diplommet från rektorn blev hen tafatt och började mumla något som lät som ett undrande, så jag fick viska

”det stämmer”. Varför kan de inte bara utgå ifrån att jag vet bäst vilket namn jag är registrerad under, att diplommet delas ut till rätt person, oavsett hur jag ser ut? Och att om det nu mot förmodan skulle bli fel, att jag var så nervös att jag gick fram när fel namn sades, skulle jag troligen märka det efteråt och se till att få rätt diplom i efterhand.

Utöver själva utdelningen ingick även en allsång under vilken ”männen” och ”kvinnorna” skulle resa sig och sjunga refrängen vid två separata tillfällen. Jag satt ner båda gångerna, för oavsett när jag hade rest mig hade det blivit fel, ångesten kändes återigen av. /

Denna berättelse visar hur cisnormativa antaganden om kön är starkt kopplat till personnamn. Dessa signalerar, med några få könsneutrala undantag, vilken könskategori som bäraren av namnet tillhör, vilket gör personnamn till en stark könsmarkör. Det könskodade namnsystemet bidrar effektivt till att upprätthålla samhällets cisnormer genom antagandet, att alla personer med ett feminint kodat namn tillhör och identifierar sig enligt könskategorin *kvinnor*, samt uppvisar ett tydligt kvinnligt könsuttryck.

Som berättelsen tydligt exemplifierar är könsuttrycket nära sammanlänkat med förnamnet. Det normativa kravet att en persons namn och könsuttryck ska vara kodat på samma sätt, leder till konsekvenser för de vars könsuttryck och/eller identitet kontraherar med de könsspecifika koder som förnamnet sänder ut. Berättelsen visar tydligt på hur cisnormativa personer ifrågasätter den som inte följer normernas spelregler. KTH har här skapat en diplomeringsceremoni där den nyutexaminerade studenten känner oro och ångest inför att bli, och blir ifrågasatt och misstänkliggjord.

Sammanfattande diskussion

Följande berättelse får statuera en sammanfattning för vad som är gemensamt för berättelserna, när cis- och heteronormer genomsyrar en students vardag och liv. Vad sker och hur, när ett lärosäte faller kort.

Jag är doktorand på KTH och har två handledare. Jag har strax över ett år kvar av mitt doktorerande. Det senaste året har jag med hjälp av en kompetent sexolog blivit mer klar över min könsidentitet, och att hen är det pronomen som passar mig bäst. Jag har också bett många av mina vänner och bekanta att använda hen som pronomen, och berättat för delar av min familj och min partner hur det ligger till. Min fritid börjar alltså långsamt gå mot att jag blir bemött som den jag är. Tyvärr känner jag mig inte alls hoppfull inför att ta upp det hela på min arbetsplats och med KTH. Det talas över huvud taget inte om HBTQ, varken på arbetsplatsen eller på min institution. Jag känner inte till någon annan på jobbet som är öppet HBTQ. Min närmsta chef, som också är min ena handledare, gillar inte feminister och drar ofta könsstereotypa skämt. När jag under våren försökte prata om HBTQ-frågor med ett av våra mest erfarna fackliga ombud, sa han att han tyckte att homosexuella tog alldeles för stor plats, och frågade om queera var såna som hade sex med djur. På våra personalfester har de flera gånger gjort bordsplacering efter kön, med blå lappar till män, rosa lappar till kvinnor, och inget annat. Så det känns inte helt lätt att ta upp att jag inte är en tjej, och att jag vill bli tilltalad som hen. Samtidigt så mår jag dåligt av att ständigt bli felkönad på jobbet. Och nu när jag ska disputerat så skulle det kännas jättekonstigt om det gick ut pressmeddelanden och sådant där det stod "hon" och "hennes", och att jag skulle bli tilltalad med kvinnliga pronomen av opponenter. Det skulle också kännas konstigt och diskriminerande att bara få gå på promotionshögtiden om jag är klädd i "kvinnlig" högtids-

dräkt (vilket senast jag kollade är KTH:s regler). Inget av det skulle vara jag. Samtidigt som det väl ändå ska handla om mig. Jag kan prata med min närmsta doktorandkollega, som jag delar rum med, men jag har inte känt att jag har haft någon annan att prata med, och som har tagit min situation på allvar, förrän jag pratade med er (SFQ). Det känns inte rätt att ett statligt universitet ska ha en sådan situation för HBTQ-personer. /

De styrande normer som denna rapport har visat på, får i denna berättelse sitt tydliga ansikte. Berättelsen visar hur cis- och heteronormer aktivt verkar för att selektera bort personer som inte bärs upp av samhällets köns- och sexualnormer. Berättelsen visar att hela doktorandens arbets- och studiemiljö genomsyras av dessa normer. Genom att på sin arbetsplats mötas av homo- och transfobi från sin närmaste chef, tillika handledare, samt sitt fackliga ombud visar att KTH brustit i att säkerställa en trygg arbets- och studiemiljö. Att doktoranden uttrycker oro för att gå promotionshögtiden på grund av ett krav på cismotivt könsuttryck, där hen tvingas att uttrycka fel kön, är som tidigare berättelser visat inte unikt. De cismotiva strukturerna styr starkt när det kommer till vilka som tillåts att delta på evenemang av olika slag inom landets universitet och högskolor. Doktoranden uttrycker en oro över sin disputation på grund av att inte blir respekterad för den hen är. Att hen ska bli felkänad i pressmeddelanden och av sin opponent, leder till olust snarare än lust.

Att se denna doktorands berättelse som enskild händelse vore ett misstag. Vi måste se på vilka normer som orsakar denna oro och oacceptabla situation som KTH skapar för sina studenter och doktorander som inte identifierar sig som cis- och heteronormativa. Vad som sker är att förtryckande normer skapar homogena rum där endast

ciskönade heterosexuella personer tillåts få plats. Konsekvensen blir att KTH, och alla andra lärosäten där dessa normer styr, premierar forskare och studenter med en viss könsidentitet och en viss sexuell läggning på bekostnad av de som inte uppfyller dessa kriterier. Dessa normer leder till att högskolor och universitet går miste om kunskap och riskerar sämre forskningskvalitet, då endast vissa personer med vissa normativa kroppar och läggning släpps in.

Frågan kan ställas så här: Hur många väljer att inte doktorera, eller hoppar av sina studier, på grund av de styrande normer som denna rapport beskriver? Svaret har vi inte, men vi kan utgå från att bakom varje berättelse som inkommit till projektet, finns en uppsjö personer som inte fullföljer sina studier på grund av lärosätets misslyckande i att säkerställa och garantera deras rättigheter.

In itself, homosexuality is as limiting as heterosexuality: the ideal should be to be capable of loving a woman or a man; either, a human being, without feeling fear, restraint or obligation.

Simone de Beauvoir

Heteronormativitet

Stina Lundin (red.)

Normer och heteronormer

Normativitet och idealisering

I det sociala och kulturella samhället finns föreställningar om hur människan ska bete sig i olika situationer. Gällande samliv finns föreställningar om hur människor kommer i kontakt med sina känslor, ingår relationer, finner livspartners, skaffar barn osv. Dessa uppfattningar skapar idealbilder för människans tilltänkta tillvaro som del av samhällskollektivet. Sådana idealiserande föreställningar är signifikativa för det som kallas för *normativitet*, en konstruktion av normer som formas av *villkor*. Vem som är normativ/icke-normativ bedöms utifrån hur villkoren uppfylls, respektive inte uppfylls.

Normer har flera beståndsdelar och bör dels ses som fastlåsta i tid och rum, dels ständigt levande och förhandlingsbara. De har sina historiska betydelser, men formas och omformas också av nutidens ideal. De drivs även av ett framtidsperspektiv, exempelvis genom behov av lagreformer eller andra ombildningar av samhället som kollektiv enhet.

Normer grundar sig i strukturella föreställningar om personens varande. De sociala och kulturella faktorerna innebär att medborgarkollektivet alltid möts av normerna, men också erfar dess konsekvenser. Normer upplevs i högsta grad på individnivå, men dess bränsle är svårare än så att nå. En individ kan själv veta att den inte är normbärare, men alla individer bärs upp av normen. Ett ”fallande utanför normen” tydliggörs för människan när den på ett eller annat sätt interagerar med andra individer, grupper eller institutioner. Att inte uppfylla normens villkor innebär att ens person, självbild och/eller världsbild inte är förenlig med dessa.

Bärande av normer

Normer utgör en fundamental del i säkerställandet av samhällets maktstrukturer. Att vara bärare av en norm kan innebära ett aktivt val, men allt som oftast sker det omedvetet. I relation till den som inte bär normen har *normbäraren* andra möjligheter och förutsättningar än den som förtrycks i en underordnad position. I detta maktförhållande har alltså bäraren av normen privilegier som den icke-normativa saknar.

I det här kapitlet av boken behandlas *heteronormativitet*. Men vad är en heteronormativ person, och vad villkorar dens normbärande? Det första villkoret handlar om sexualitet. En heteronormativ person har en sexuell läggning genom att den är heterosexuell. Den heteronormativa personen är därför bärare av *sexualnormen*.

En heterosexuell person besitter sociala privilegier, den slipper bland annat hamna i situationer där den måste berätta vad den har för sexuell läggning. Ibland antas den inte ens ha någon läggning alls, då normens kraft inte kräver att bäraren ska förklara sig. Andra framträdande villkor för heteronormen är att den heteronormativa inte behöver beskriva sina

val av partners, eller berätta om sitt samliv för t.ex. vård och omsorg, i föreningslivet, på arbetsplatsen, i sociala medier, i skolan, på ungdomsdiskot osv. Den undkommer också att tillfrågas om vem som ”egentligen är barnets förälder”.

Bärare av heteronormen antar ofta att andra personer de möter är heterosexuella, alltså likadana som de själva. Detta antagande gäller inte enbart för normer om sexualitet och relationer utan omger alla normer, exempelvis när en person med en annan funktionsvariation än en bärare av *friskhetsnormer* antas kunna ta sig fram obehindrat i offentliga rum och lokaler, eller se och höra sådant normbärare gör.

Ouppfyllda villkor

En icke-heterosexuell person försätts vardagligen i situationer som kräver aktiva val kopplade till jagets trygghetskänslor. När den icke-heterosexuella personen nu inte uppfyller sexualnormens villkor, eller kan åtnjuta dess privilegier, iscensätts valsituationer som måste betrygga individen. Det handlar om när, var och hur den vågar, och känner sig trygg med, att offentliggöra sin sexuella läggning. Den måste alltså aktivt välja sammanhang där den ska ”out:a” sina icke-normativa känslor om vem de tänder på, lever med, är gift med osv. Ett exempel är när ett samkönat par väljer huruvida de känner sig trygga med att hålla hand när de går på stan, eller inte. Tyvärr känner många tvivel, eller t.o.m. pur rädsla, för att våga visa sin kärlek öppet. Ett samkönat par bemöts ofta med blickar och kan känna sig rädda att utsättas för våld eller trakasserier. Men vad innebär detta för människan, som den sociala skapelse hen är?

Nu infinner sig en särskild känsla hos den icke-heteronormativa läsaren, eller hur? Detta fenomen av att rätta in sig i det tysta ledet, känslan av *post-pride* när en upptäcker att en inte längre rör sig i ett tryggt, säkert rum, synliggör den sociala människan som totalstyrd av samhällsapparatusens indoktrinerande motorer genom det välkända "vi-och-dem". Det maktanpassade motsatsförhållandet tystar de som begår villkorsbrott. Det är bara 51 veckor kvar till nästa pride. Men hur kan heteronormen fortsätta fungera, dvs. vad händer bortanför de icke-normativas vrå?

Upprätthållandet

Normer skapas, förhandlas, omförhandlas och upprätthålls i en ständigt pågående process. Den som inte uppfyller normens villkor har tidigare ofta kallats för "avvikare". Begreppet "avvikare" ska ses med kritiska ögon, men genom att belysa det synliggör vi att det finns en "följare". En följare är en person som bidrar till att reproducera den norm den bär, och på så vis bidrar den på ett eller annat sätt till normens fortsatta funktion i samhället. Det kan låta svårare än det är, men det som sker är att normer skapar maktpositioner för människan att förhålla sig till. Den heteronormativa personen, den som uppfyller villkoren för samhällets starka fundament *heterosexualiteten*, besitter privilegier som den icke-heteronormativa inte kan ta del av när den kommer i kontakt med, eller interagerar med, andra personer eller samhällseliga institutioner. Att följa en norm är att kunna ta del av dessa privilegier. Men, en måste inte följa normen för att bära den. Detta innebär att en norm kan vara så stark att den upprätthålls genom annat än medvetet agerande, så som genom minnen, traditioner, ting, känslor, visioner osv. En individ kan alltså följa

heteronormativiteten utan att egentligen till fullo uppfylla villkoren. Detta genom att följa andra normer den bygger på, t.ex. cisnormativitet.

Heteronormer i likabehandlingsplaner

Förändringsbehov

När SFQ i samband med *Avslöja heteronormen!* granskat likabehandlingsplaner har brister i normkritisk kompetens framkommit. Avsaknad av normkritik gentemot cisnormer är utmärkande, vilket innebär att lärosäten misslyckas med att säkerställa en trygg utbildningsmiljö för personer med transidentitet.

Kunskapsluckor skapar utrymme för tolkaren att såväl diskriminera som diskrimineras, exempelvis när sexuell läggning framställs som ett aktivt ställningstagande som individen gör.³⁵ Här intolkas att sexualitet enbart berör vissa, men även icke-homo/icke-bisexuella personer har en sexuell läggning. Den heterosexuella personen slipper bli ifrågasatt och fortsätter därmed att bemanna heteronormativiteten utan att behöva utvärdera sin sexualitet.

Då heteronormativa personer bär samhällets sexualnorm besitter de en privilegierad maktposition i relation till personer med andra sexuella läggningar. Detta förhållande återfinns och reproduceras i likabehandlingsplanerna och speglar samhällets makthierarki och relationen mellan normbärare och icke-normativ. I kommande avsnitt behandlas exempel på detta genom att kontextualisera några vanligt förekommande begrepp. Begrepp, som i planerna ofta används i positiv bemärkelse, men som också sänder ut normaliserande signaler.

I likabehandlingsplanerna används ofta begrepp så som ”öppen” eller ”tillåtande” när det handlar om hur presumtiva studenter kan förvänta

³⁵ Lundin, Stina, ”Normkritik - inte en idé utan ett måste”, i Stockholms universitets studentkårs (SUS) tidning *Gaudeamus*, nr 6/2014, s. 5.

sig att bli bemötta när de söker sig till den specifika utbildningsverksamheten. I någon likabehandlingsplan uttrycks att lärosätet ska ”vara öppen för-” eller ”ha en tillåtande miljö-”, men detta behöver ifrågasättas. Ett perspektiv och begrepp som istället kan framhåvas i denna situation, är att vara *inkluderande*. Det skulle med fördel kunna användas i sådana sammanhang och uttrycka ett inkluderande av alla, istället för att tillåta- eller öppna för-. Att *inkludera* försätter inte den presumtiva studenten i en underordnad position gentemot lärosätet, och sänder ut signaler om samhörighet och lika villkor.

HBQTQ-relaterade diskrimineringsperspektiv är lätta att finna i likabehandlingsplanerna, men tyvärr problematiseras de sällan. En kontextualisering av normer och dess förtryck förekommer enbart undantagsvis. Sammantaget är diskrimineringsgrunderna *sexuell läggning, kön, könsidentitet eller könsuttryck* lätta att spåra. Dessa grundar sig, som vi sett, i cis- och heteronormativitet, två av samhällets starkaste normer. I föregående kapitel behandlades cisnormativitet, och hur den återfinns som en röd tråd i likabehandlingsplanerna. Men hur ser heteronormens förekomst ut? Låt oss ikläda oss normkritiska ögon och undersöka några olika perspektiv.

Sexuell läggning och likabehandling

Heteronormativa personer har en sexuell läggning som gör dem till bärare av sexualnormen. Enligt svensk lag finns det tre sexuella läggningar; homo-, bi-, och hetero-.³⁶ I Chalmers Tekniska Högskolas dokument, *Handlingsplan mot diskriminering av studenter vid Chalmers* finns, som i många andra likabehandlingsplaner, ett särskilt avsnitt som handlar

³⁶ 1 kap. 4§ femte punkten diskrimineringslagen.

om diskrimineringsgrunden *sexuell läggning*. Här framhävs explicit de tre befintliga sexuella läggningarna, men dess framställning behöver problematiseras. Citat från likabehandlingsplanen:

Med sexuell läggning avses en persons homo-, bi-, eller heterosexualitet. Lagen omfattar även transsexuella. Den sexuella läggningen definieras av individen själv. Chalmers ska respektera individens ställningstaganden.

Hämtat ur: *Handlingsplan mot diskriminering av studenter vid Chalmers*, Göteborg 2012, s. 5.

Att Chalmers problematiserar diskriminering och trakasserier gällande sexuell läggning syns här. Tyvärr har inte, inför granskningen i detta projekt, likabehandlingsplanen redigerats sedan 2012, varpå resultaten från *Avslöja heteronormen!* 2011-2013 inte har tagits i beaktande.

Citatet statuerar exempel för hur bristande kunskaper om sexuell läggning leder till utrymme för direkta fel. För det första, vilket också behandlas i bokens kapitel om cisnormativitet, framställs transsexuella personer ha en annan sexuell läggning än de tre varianter som är inskrivna i svensk lag. Detta, som att det skulle finnas en fjärde läggning och att transsexuella personer inte skulle ha någon av de sexuella läggningar som de de facto har: bi-, homo- eller hetero-. Detta påstående målar upp en brist på kompetens att behandla och beskriva sexuell läggning. Dessutom iscensätts ett upprätthållande av cisnormer i relation till normer om sexuell läggning, men det vi vet är att en transsexuell person kan ha vilken sexuell läggning som helst.

Vidare tydliggör citatet att ”Chalmers ska respektera individens ställningstaganden.” Här framställs med andra ord sexuell läggning vara ett ställningstagande, som om det skulle grunda sig i ett aktivt val. Detta perspektiv på studenten/människan sätter den som inte villkorar sexualnormen i en ”avvikande” dager.

Nästa likabehandlingsplan att exemplifieras är Stockholms universitets (SU). Här behandlas diskrimineringsgrunden *sexuell läggning* genom att problematisera den i samband med heteronormativitet:

Sexuell läggning För att bryta det heteronormativa perspektivet bör det, i möjligaste mån, användas exempel i undervisningen där samkönade par figurerar lika självklart som olikkönade par.

Hämtat ur: *Plan för lika rättigheter och möjligheter 2014*, Stockholm 2013, s. 23.

Vid analys av SU:s dokument syns att det förebyggande arbete gentemot diskriminering prioriteras, liksom citatet vittnar om. Men låt oss undersöka det närmare, nu med ett normkritiskt förhållningssätt.

I citatet framkommer en angelägenhet inför att bryta heteronormativa exempelmönster i undervisningen. Det framgår att exemplifieringar bör handla om samkönade par likväl som olikkönade par. Detta ”i möjligaste mån”. Det som sker i citatet är att tolkaren får koder om vem som är normbärare och vem som inte är det. Det icke-normativa paret bör ”i möjligaste mån” finnas med när det talas om relationer. Här ser vi hur en strukturell diskrimineringsproblematik kommer till uttryck när heterosexualitet anses vara byggnadsstenen för kärlek och relationer. Inom

denna struktur ser vi privilegier som normbäraren har, den slipper bli ifrågasatt gällande sin sexuella läggning. Den heterosexuella framställs vara den sexuella person som undervisande lärare kan anta att deras studenter är. Utan detta antagande skulle det finnas uttryckt att personer, oavsett sexuell läggning, har relationer, och därför kan exemplifieras i undervisningen lika självklart som heterosexuell kärlek. Det vi ser exempel på är ett okritiserat konceptet som visar föreställningar om normalitet, vilket bidrar till ett heteronormativt grundläge för undervisningstraditioner. En undervisning som inte enbart exkluderar personer som befinner sig i undervisningssalen, utan också sänker utbildningskvaliteten då normativiteten står oemotsagd, och hierarkiska samhällsstrukturer om makt och sexualitet negligeras.

I citatet syns utöver normaliseringen av heteronormativitet, brister på intersektionella perspektiv om sexualnormer, relationsnormer och sexuell läggning. Här ser vi bland annat att en norm om *relationer* blir tydlig. Det står att samkönade *par* ska exemplifieras (i möjligaste mån), alltså inte *individer* med *olika* sexuella läggningar. Ordet ”par” ger oss en indikation på vad sexuell läggning anses handla om, dvs. tvåsamhet. Ensamstående eller polygama individer lämnas alltså utanför. Heteronormens tvåsamhetskrav lyser stark. Inom denna sexualnorm ser vi, som även kapitlet om intersektionalitet tar upp, relationsnormer och monogaminormer. Olika normer samverkar och upprätthåller heteronormativiteten, vilket synliggör dess villkor. Med andra ord syns inte enbart vad normen explicit innebär, utan även hur en normbärare bär normen.

Heteronormer och likabehandling

Som begrepp används ”heteronormativitet” i likabehandlingsplaner i ca 1/3 av de likabehandlingsplaner SFQ granskat i samband med projektet.

Det som dock inte berörs är hur heteronormativiteten innehåller föreställningar om den sociala människan. Här saknas vad heteronormer gör och hur de påverkar normbärare, respektive personer som faller utanför normen. Ett universitet som problematiserar normer och heteronormer är Umeå universitet. Bland annat problematiseras normkritik i relation till maktförhållanden, citat: "[m]akt och normer är nära sammankopplade, då personer som följer normen också har makt och möjligheter att förändra den."³⁷ Umeå medvetandegör normer och den maktposition normbäraren besitter, men också hur bäraren besitter makt att påverka normen. Dessutom placerar Umeå in intersektionella perspektiv på diskriminering och poängterar att individer utsatta för en diskrimineringsgrund inte explicit utgör en homogen grupp, och att individer därför inte faller in under ett enkelspårigt förtryck. Det beskrivs också riskabelt att gruppera människor, genom att detta i sig kan bidra till just upprätthållande av den förtryckande normen.³⁸ Umeå belyser således hur maktpositioner och normer rör sig i samma gryta, och därför inte kan separeras när det kommer till främjande antidiskrimineringsarbete och likabehandlingsarbete.

Vi fortsätter med Umeå universitet och kikar närmare på lärosätets definition av heteronormen.

Heteronormen är ett begrepp som används för att beskriva de normer som finns kring kön, könsidentitet och sexualitet i samhället i stort. Heteronormen tar sin utgångspunkt i att det finns två kön, att dessa två kön på en mängd olika sätt skiljer sig åt och att alla personer antas vara heterosexuella. De två könen, kvinnor och män, tilldelas också olika egenskaper och

³⁷ Umeå universitet, *Plan för lika villkor vid Umeå universitet*, Umeå 2014, s. 3.

³⁸ Ibid.

förutsättningar. Ett exempel är den segregerade arbetsmarknaden. Män och kvinnor arbetar ofta inom olika yrkesområden som i sin tur också värderas olika. Kvinnors arbete (och kvinnodominerade yrkes- och forskningsområden) värderas oftast lägre, kvinnor tar även ofta ett större ansvar för det obetalda arbetet i hemmet. Heteronormen återskapas hela tiden genom våra handlingar, vi behöver därför ett synliggörande och ett medvetandegörande arbete kring normer om kön samt aktiva och främjande åtgärder för att uppnå lika villkor.

Hämtat ur: *Plan för lika villkor vid Umeå universitet*, Umeå 2014, s. 7.

Här framträder perspektiv som innebär att belysa några intersektionella aspekter i ämnet. Det första gäller den cisnormativa tvåkönsmodellen. En cisnormativ person kan här hitta en igenkänningsfaktor när det talas om kön och exempel på hur dessa föreställningsvis skiljer sig åt och har olika förutsättningar. Denna del av texten beskriver alltså två köns kategorier. Vi kan måla upp dem så här:

Kvinnan och *mannen*. Den ena i kjol och den andra i byxor, en bild som signalerar att det finns *skillnad*, och att dessa personer ”ska” skilja sig åt (se väggen mellan dem). Hittills förstår vi vad bilden säger ur ett normativt perspektiv, inte sant? I citatet informeras läsaren om kvinnans underordnade maktposition och hens olikheter i relation till mannen. Vi ser alltså en kategoriseringsidé om *kön*. Tidigare i boken har det framgått att heteronormativiteten fyller en upprätthållande funktion för cisnormativiteten. Bilden ovan representerar därför dessa båda normer och hur samhällsidealen föreställer dem, deras potentiella (heterosexuella) relation och hur de uttrycker sina (cisnormativa) kön.

Försök att begreppsliggöra heteronormer i Umeå universitets lika-behandlingsplan går hand i hand med heteronormens upprätthållande av cisnormen. I citatet syns att cisnormer bakas in i beskrivningen om heteronormer. Vi vet att heteronormen förutsätter två normativt komplementära kön. Men, i likabehandlingsplanen glöms cismanormativiteten bort när kön beskrivs. Detta innebär att gå på tunn lina, då normer om kön snarare upprätthålls än behandlas.

I citatet framkommer det en oklarhet om vad *kön* och *könsidentitet* egentligen är, och istället är allt hopslaget till en beskrivning av heteronormen. Trots det förtryck heteronormen utsätter icke-cisnormativa personer för, förnekar citatet kritik på cismanormativa könskonstruktioner för kön, till förmån för maktpositioner mellan man/kvinna. Istället för att beskriva heteronormer, vad de gör och hur de måste behandlas med kritiska ögon, handlar citatet om kvinnors underordning gentemot män. Icke-heterosexualitet tappas bort, och någonstans i beskrivningen nämns *kön* och *könsidentitet* utan att problematiseras.

För att sammanföra det första citatet från Umeå universitet om normers makt och upprätthållande, med det senare citatet om heteronormer, hade denna likabehandlingsplan varit förtjänt av att hålla hårt i den roll som

sexuell läggning har i denna normativitetens och maktens kontext. Att belysa heteronormens maktpositioner i relation till icke-normativas hade burit normkritisk frukt. Men i likabehandlingsplanen drar perspektiv på heteronormer nitlott, och istället får jämställdhetsfrågor detta utrymme.

Många likabehandlingsplaner använder DO:s begreppslista. En del använder en nyanserad version, en del en äldre. Nästa citat är hämtat från DO:s begreppslista. Denna definition används bland annat av Södertörns Högskola. Här sker ingen problematisering av jämställdhetsfrågor, istället målas heteronormen upp och villkorar kvinnor och män som varandras motsatser, tillika komplement. Här beskrivs heteronormen genom maktperspektivet:

Föreställningen att alla är heterosexuella och att detta är det självklara och önskvärda sättet att leva. (...) Heteronormativitet handlar om makt. Den som tillhör den heterosexuella normen har privilegiet att vara något mer än sin sexuella läggning och har även makten att bedöma vad som är annorlunda och icke-önskvärt. (...)

Hämtat från: Diskrimineringsombudsmannen,
www.do.se/Fakta/Ordlista, 2015-02-07.

Det SFQ har lagt märke till är, att när DO:s begreppslista används i likabehandlingsplanerna, problematiseras sällan begreppen av lärosätena själva. Det syns även skillnader i urval av begrepp som respektive lärosäte väljer att ha med.

Normkritiska förhållningssättet till diskriminering är att vända på kakan och ställa sig frågan: vilka normer upprätthåller diskrimineringen? Ett lärosäte som utvecklat sina beskrivningar är Linköpings universitet. Begreppet *heteronormativitet* finns inte med i Linköpings universitets likabehandlingsplan, utan det som istället beskrivs är *queer*-. Citat:

Queer/queerteori Queer är en politisk rörelse, men även en teori som uppmärksammar en rad förhållanden i samhället som har med genus, sexualitet och makt att göra. Syftet är att rikta strålkastarljuset mot det påstått normala och ifrågasätta samhällets givna sanningar om vad som ska anses som normalt och onormalt.

Hämtat ur: *Strategi och handlingsplan för lika villkor 2014*, Linköping 2013, s. 23.

Queer är ett begrepp som DO:s ordlista inte tillhandahåller. De normkritiska signaler som Linköpings universitet sänder ut, är att det finns en *påstådd sanning* i samhället och att denna är *ifrågasättningsbar*. Men queer, bör här markeras, är inte nödvändigtvis något politiskt eller teoretiskt, utan även en identifikation, såväl hos individer som grupper. En queer person kan ha vilken sexuell läggning som helst, men motsäga sig heteronormativitet på ett eller andra vis. Det queera perspektivet sätter alltså fokus på normer och dess maskineri.

Andra lärosäten kan med fördel efterlikna Linköpings synliggörande om queer, just för att ”vända på kakan”. Det som dock bör begreppsliggöras är att Q:et ofta är en självidentifikation. Detta för att minska risker för missförstånd om queer, och/eller HBTQ, som något en person valt.

Ett lärosäte som inte använder begreppet *queer*, men i andra ord belyser det maktstrukturella samhället och potentiell kritik gentemot normer, är Stockholms Dramatiska Högskola. I dess likabehandlingsplan uttrycks att skolan ansvarar över att det finns intersektionell kompetens hos personalen för att bemöta studenter som vågar utmana befintliga strukturer i samhället.³⁹ Detta perspektiv kan med fördel användas i andra lärosätens likabehandlingsplaner och undervisning genom att föras fram i enlighet med normkritiska förhållningssätt till maktförhållanden och dess konsekvenser hos människan.

Diskussion

Som problematiserats genom utvalda exempel saknas kunskaper om diskrimineringsgrunderna. När denna kunskap saknas, kan inte heller likabehandlingsplanerna fungera inkluderande. Okunskap och fel-skrivningar är genomgående hos de lärosäten som SFQ undersökt. Många likabehandlingsplaner innehåller bra reflektioner och framställningar, men är i behov av att kompletteras.

Granskningen av heteronormativitet, hur det används och hur det skapar problem i likabehandlingsplanerna, visar att heteronormer måste begreppsliggöras, vilket i sin tur kan skapa förutsättningar för ett inkluderande likabehandlingsarbete och en inkluderande utbildning. En likabehandlingsplan är ett dokument dit någon som blivit kränkt, trakasserad, diskriminerad och/eller marginaliserad, kan hämta kunskap om vad den kan förvänta sig av sitt lärosäte. En kan här läsa om sitt lärosätes arbete för likabehandling och lika villkor, och se att en inte ska behöva utstå kränkande behandling. För det är så verkligheten ser ut

³⁹ Stockholms Dramatiska Högskola, *Likabehandlingsplan*, Stockholm 2013, s. 3.

idag, många *utstår*-, är tysta, tar inte "fighten". Personen ska i sitt lärosätes likabehandlingsplan få kunskap om vart den kan vända sig om den blir diskriminerad. Den ska finna verktyg att bemöta tillfällen då den blir utsatt. Den ska inte behöva hoppa av sina studier i förtid, den ska inte behöva tveka inför att medverka i undervisningen beroende på rädslor för att kränkas. Studenten måste ha samma förutsättning oavsett vem den är och oavsett vilken diskrimineringsgrund den kan diskrimineras eller trakasseras av, enligt sin skolas likabehandlingsarbete.

Berättelser

Här nedan presenteras några av de berättelser som projektet fått tillhanda. Den första berättelsen kommer från en student vid Chalmers Tekniska Högskola.

I en kurs som innefattar att modellera relationer (i bred bemärkelse, alltså även sådant som stol/bord eller hus/rum etc.) dök ett exempel med relationer mellan människor upp, mer specifikt *äktenskap*. Exemplet började med att etablera att ett äktenskap äger rum mellan män och kvinnor, och begränsade först till att det är mellan EN man och EN kvinna, men mynnade slutligen ut i att äktenskap är mellan två personer, alltså utan hänsyn till kön. Detta kan ju ses som att exemplet genomgick någon sorts "progressiv" utveckling, men å andra sidan avslutades exemplet med kommentaren att "nu har vi kommit så långt i Sverige!" med glimten i ögat, som om det vore roligt att Sverige är så "fritt" att samkönade äktenskap är tillåtna samt att Sverige faktiskt skulle vara så fritt från förtryckande strukturer så som hetero- och cisnormer.

Berättelsen ovan är hämtad från en undervisningssituation och måste problematiseras ur fler perspektiv. Primärt uppvisas en händelse där heteronormens överordnade maktposition accepteras genom att den står fri från ifrågasättanden. Här blir andra sexualiteter än den heterosexuella något "avvikande" från den sexualnormativa. Vi ser även äktenskapsnormer, och när dessa normer sedan utmanas av andra varianter av sexuell läggning och äktenskapskonstellationer, så hamnar heteronormen i en situation där den åter igen blir hävdad och bekräftad, här genom att

föreställa landet Sverige i en god dager. Här ser vi, fortfarande, heteronormen fri från ifrågasättanden. Den byter inte skepnad och den tolkas aldrig normkritiskt, istället syns ett normupprätthållande, och berättaren återger hur normernas betydelse direkt banaliserades av läraren.

Nästa berättelse är från en student som studerar vid Musikhögskolan vid Örebro universitet. Berättelsen illustrerar situationer där den icke-normativa tvingas göra aktiva val om och/eller när den vågar vara sig själv.

Jag har precis börjat på en ny utbildning vilket innebär introduktionsveckor, eller 'nollning' som det tidigare kallats. Men jag har bara vågat delta i ett enda evenemang (spelkväll) utav ca 25 st, eftersom jag i förväg antagit att jag kommer känna mig exkluderad och utsatt av heteronormen.

Studenten berättar att den som icke-heteronormativ känner att den inte kan medverka i de aktiviteter som normbärare av heteronormen kan. Den beskriver att den som icke-normativ inte känner sig trygg. I kapitlet om cisnormer har vi sett ytterligare exempel på sociala situationer där koder om kön, sexuell läggning, kläder osv., marginaliserar och försätter icke-normativa studenter i exkluderande situationer. Studenten i berättelsen ovan berättar i nästa berättelse om könsnormer och alkoholnormer den upplevt:

Under introduktionsveckorna borde kåren vara extra noggrann med att se till att alla känner sig välkomna och inkluderade! Det sista evenemanget är en "finsittning" med tillhörande stereotypa klädregler. Jag vill INTE utsätta mig för situationer där man tvingas in i könsroller och inte kan vara sig själv. Jag är dessutom nykterist och känner mig väldigt obekväm i sammanhang med alkohol, vilket nästan alla evenemang under introduktionsveckorna är.

Studentens upplevelser av introducerande traditioner i högskolan speglar situationer där den som icke-heteronormativ inte känner sig trygg med att medverka. Den besitter inte privilegiet att få komma som den är.

Berättelsen nedan kommer från en student vid Lunds universitet och handlar om den marginalisering som följer när en inte vågar visa sin icke-heteronormativa sexuella läggning.

Jag gjorde mitt examensarbete på en forskningsavdelning på min skola. I labbet där jag spenderade mest tid var det en rätt grabbig stämning och i början hörde jag en del bögskämt, några ganska nedsättande. Det kändes inte direkt kul. Men jag valde att skaka av mig det - när man är ny på ett ställe och dessutom bara tillfälligt och med hopp om att få en anställning där är det dumt att vara "en jobbig jävel". När jag så småningom kom ut i gruppen slutade i alla fall skämten, så då lät jag saken bero. Några veckor senare skickade professorn som var ansvarig för min grupp ut ett internmejl till alla i gruppen. I det meddelandet skrev hen bland annat ett skämt av typen "pronomenet hen låter som höna på engelska, höhö."

Detta var självklart fullt olämpligt, plumpt och oprofessionellt. Det hen gjorde var ju egentligen att förminska och förlöjliga någons pronomen. Nu kände jag mig inte kränkt personligen, men jag blev arg för jag vet att personer med pronomenet hen ofta kämpar i motvind redan som det är. Hen kan inte veta om någon i gruppen fortfarande är i garderoben och döljer sin könsidentitet. Jag tycker det är oroande att denna professor har ansvar för både skolpersonal och studenter och inte vet bättre. Båda dessa incidenter fick mig att starkt ifrågasätta kulturen som rådde på avdelningen. När jag till sist var klar med examensarbetet och tog examen valde jag att söka mina jobbchanser på annat håll.

Här måste den heteronormativa personen belysas för att vi på djupet ska förstå vad berättelsen faktiskt visar. Som vi berört tidigare antar den heteronormativa personen oftast att alla är som den, dvs. heterosexuell, vilket just är det berättelsen speglar. Vi ser hur normen antas vara det verkliga, det allmänna, det reella, det som alla följer. Vi ser ett upprätthållande av heteronormen och hur detta leder till kränkningar. Studenten antas vara heterosexuell och den utsätts för diskriminering kopplat till *sexuell läggning*. Berättelsen visar hur studenten kände oro för att berätta om sin sexuella läggning pga. homofoba ”skämt”.

Berättelsen bekräftar det som många studenter berättat för SFQ under projektperioden, att en väljer att inte visa sitt jag Hellre är en tyst och t.o.m. kränks. Rädsla för att visa att en inte är den normativa person som andra antar att en är, är för stor. Men kränkningar ska inte förekomma i ett antidiskrimineringsperspektiv. I en situation som denna syns att lärarkåren saknar kompetens om normkritisk pedagogik, diskriminering och likabehandling. I detta fall är också lärarens förminskning av

diskrimineringsgrunderna *kön* och *könsidentitet* alarmerande och uppvisar direkt transfoba uttalanden.

Nästa berättelse illustrerar även den en homofob situation, denna gång vid Kungliga Tekniska Högskola (KTH).

Min före detta handledare under exjobbet, och nuvarande kollega, kläcker ur sig en del respektlösa kommentarer då och då. (...) Under exjobbet t.ex. nämnde min andra handledare under en fikapaus fenomenet "subtext", som hon hade lärt sig om av sin lesbiska vän (helt allmänt, inget konstlat eller respektlöst). I slutet av konversationen sa den första handledaren ungefär "[n]är normala människor ser två kvinnor sova över hos varandra tänker de att de ska umgås, men när lesbiska ser det tänker de att de ska ha galet vilt sex, höhö". De två andra som var med skrattade lite halvhjärtat men sa ingenting, jag var bara tyst.

Berättelsen visar på hur personer som är bärare av sexualnormen tar sig företräde till att kränka andra, icke-normativa personer. Det skämtas om icke-heterosexuell läggning, och det vi ser är en tydlig bild av upprätthållande av förtryck i utbildningsverksamhetens studie- och arbetsmiljö.

Nästa berättelse kommer från en student vid Lunds universitet och visar på hur förtryck marginaliserar och skapar situationer då personen väljer att inte offentliggöra sin sexuella läggning. Dvs., en situation den heterosexuella inte försätts i.

Inför mitt andra år på utbildningen skulle jag vara med och anordna mottagningen av nya studenter. Arrangörsgruppen som jag var med i hade en kickoff-helg i en sportstuga som studentkåren äger. Jag kände ingen i gruppen sedan tidigare och ingen kände till min sexuella läggning. Att komma ut är inte riktigt det första jag gör i en ny grupp, det kommer först när jag känner mig trygg. På kvällen medan alla höll på att krypa i säng var det bara två äldre medlemmar i gruppen som pratade med varandra, men eftersom det var i en liten gemensam sovsal så kunde alla höra tydligt vad de pratade om. Jag kommer inte ihåg exakt hur samtalet gick, men till sist sa den ena något i stil med: ”Jag skulle aldrig kunna va böj. De är så jäkla äckliga.” Följt av instämmande av samtalspartnern. Ingen i rummet sa något, men jag är säker på att alla hörde det. Det blev direkt som en hård klump i magen. Jag ville helst fly hela situationen, men jag var fast i en stuga ute i ingenstans och utan någonstans att ta vägen. Istället låg jag tyst i min säng och försöka låtsas sova. Det blev så klart aldrig att jag kom ut i den gruppen. Istället fick jag i veckor gå runt och gömma delar av mig själv, undvika att nämna något om min pojkvän, låtsas följa heteronormen. Det tär mentalt. Och eftersom jag alltid var på defensiven och var obekväm kom jag aldrig riktigt in i den gruppen under de veckorna som vi arbetade ihop. Det var en besvikelse för något som jag hade hoppats på skulle vara så mycket roligare.

Berättelsen visar hur studenten aktivt valde att hålla sin sexualitet för sig själv efter kränkande och diskriminerande uttalanden och kommentarer.

Även berättelser om kurslitteratur har inkommit till projektet. Nästa berättelse handlar om innehåll i en kursbok och är inskickad från en student vid Karolinska Institutet.

Jag går Arbetsterapeutprogrammet på Karolinska Institutet i Stockholm. Vi läser en kurs i Psykologi på 7,5hp och en av kursböckerna vi ska läsa är "Utvecklingspsykologi" av Philip Hwang & Björn Nilsson. I den finns kapitel om puberteten, fysisk utveckling och hur det påverkar människan socialt som är otroligt heteronormativt. Till exempel finns en passage om tillväxt där det står "I vår kultur finns hos en del föreställningen att mannen i ett par ska vara längre än kvinnan. Detta bidrar till att de sent utvecklade, eller kortvuxna, pojkar ofta tycker att de har ett begränsat antal flickor att välja mellan."

Detta reagerade jag på av många anledningar. Först och främst att ett par naturligtvis består av en kille & en tjej, och sedan att killarna på något sätt har ett berättigande till tjejer och deras kroppar samt heteronormen igen, då en kille lika väl skulle vilja välja en annan kille. Utöver detta nämns inte homo- eller bisexualitet förrän längre fram i boken, och då bara i ett kort stycke.

Berättelsen visar exempel på heteronormativ litteratur där det monogama heterosexuella paret är det relationsnormativa. Det syns enbart idéer om två, statiska kön. Läsaren får veta att sexualitet handlar om en man och en kvinna, och mannen sitter i positionen att företrädesvis välja partner (en kvinna). All annan sexualitet än heterosexualitet är undanskuffad, och heteronormen sätter punkt för hur relationer framställs.

Följande berättelse kommer från en student vid Stockholms universitet:

Jag har en sjukdom som gör att jag inte alltid är på topp i skolan. Jag gör mitt bästa men känner mig inte alltid tillräcklig i seminariediskussioner, gruppuppgifter osv. Jag är inte heteronormativ och känner mig ofta ensam i klassrummet. Ibland kan jag dock känna en igenkänningsfaktor med någon annan i klassen. När läraren delar in oss i grupper inför gruppuppgifter tar den inte hänsyn till hur dessa grupper blir. Jag förstår att det kan vara smidigt att läraren grupperar eftersom alla inte redan känner varandra. Men med min problematik med sjukdom måste jag först "komma ut" som inte fullt fungerande enligt funktionsnormen, detta för en grupp främmande personer. Jag måste det, för de måste veta varför jag ibland inte kan vara med. Detta är extra jobbigt, för även kurserna förutsätter en frisk alum. Men när det är gruppuppgifter blir det ofta att gruppen ses en hel del och pluggar ihop och då kommer ofta privata frågor upp. Då måste jag, med den osäkerhet och någon form av prestationsmässig underkastelse pga min sjukdom, dessutom komma ut som lesbisk. Jag skulle önska att grupperingar kunde ske annorlunda för jag vill kunna känna mig trygg. Jag väljer ibland att hoppa över vissa seminarier för att jag är rädd att uppfattas som den "jobbige" med en trasig kropp och "som den konstige" som homosexuell. Tänk om jag och den andra som jag finner igenkänningsfaktor med i klassen kunde hamna i samma grupp? Om vi fick välja att känna oss trygga.

I denna berättelse ser vi tydliga intersektionella kollisioner av *sexuell läggning* och *funktionsvariation*. Vi ser de prestationskrav som följer med

högskolestudier, och hur en student medvetet väljer vart den ska vara sig själv, men att detta val, hur medvetet det än är, är situationen påtvingad för att genomföra sina studier. I berättelsen ser vi hur normer om sexualitet och friskhet går hand i hand och försätter studenten i dubbel utsatthet. Som tidigare nämnts väljer många studenter att vara tysta istället för att stå upp för sig själv. Vi vet också att detta inte är något som går på autopilot, för när gör känslor det? Denna berättelse visar att normkritisk pedagogik i klassrummet är en befogad kompetensutveckling.

Nästa berättelse är också från en student vid Stockholms universitet:

Jag är queer och flata. Ibland känner jag mig trygg med att visa min sexuella läggning i skolan, men alltid med en liten brännande hjärtklappning i bröstet. Hur ska de tänka om mig nu? Kommer de att ändra uppfattning om mig? Eller kommer den där dumma frågan som är så oerhört kränkande: "Är det bättre att ligga med tjejer än med killar?" Eller tillåts jag vara bara jag? Kan jag nämna att jag har en flickvän, eller ska jag välja det neutrala "sambo" när jag talar om henne? Ibland måste jag välja hur jag ska vara, beroende på vilket rum jag befinner mig i. Jag känner mig konstant tvungen att se mig om, för vilka möter jag i nästa klassrum? I min vardag där livet är uppdelat i 3-4 kurser per termin är kurskamraterna ofta nya. Och det jag alltid hoppas på är att läraren står upp för mig om jag måste komma ut för klassen. Också att läraren inte är normativ och kränker mig med egen mun.

I berättelsen ser vi hur heteronormer skapar rädsla, och hur studenten känner oro inför att få frågor om sin sexuella läggning, så som behandlas tidigare i detta kapitel. Den icke-normativa tvingas ”komma ut”. I berättelsen ser vi undran om skolan kompetensutvecklat lärarkåren för att säkra trygga rum.

Sammanfattning

I berättelserna har det framkommit hur normer om sexualitet och kön är styrande och sätter den icke-normativa personen i en marginaliserad situation. Att försättas i situationer där en inte kan vara sig själv, eller snarare där en måste låtsas vara någon annan, är ovärdigt.

Det har framkommit marginaliserande situationer tagna direkt från utbildningsverksamheter i Sverige idag. I dessa exempel ser vi förekomst av diskriminering, kränkningar och normreproduktion. Vi ser att berättelserna återspeglar de perspektiv som några likabehandlingsplaner har fått statuera exempel med i denna bok.

Upp på agendan!

I boken får läsaren ta del av hur normativa mönster återskapas inom högre utbildning. Författarna har ställt frågan om hur normer rör sig, hur de berör individer, vilka strukturer de visar upp. *Avslöja heteronormen!* har påvisat att alla inte får vara med, att alla inte är inkluderade från start. Vi ser en likabehandling som faller kort.

Genom exempel som tagits upp blir det tydligt hur personer med en icke-cisnormativ identitet osynliggörs istället för att synliggöras i likabehandlingsarbetet. Detta blir extra tydligt i de likabehandlingsplaner där transsexualism blandas ihop med sexuell läggning, eller när begrepp som inte existerar får figurera motiv för människor. Konsekvensen av detta osynliggörande blir att de strukturer som missgynnar berörda studenter förblir i det dolda och tillåts att florera fritt bakom en nidsbild av sexualitet. Här träder en intoleransens skugga fram, och förändring måste ske. En förlorad kompetens om kön, identitet och sexualitet, bidrar till att sända ut normaliserande signaler. Studenter och presumtiva studenter har därför inte tillräckligt skydd från likabehandlingsarbetet för

att börja studera, fortsätta studera och avsluta sina studier. Inte om de ska känna den inkludering som är dem befogad.

Genom intersektionella perspektiv har boken belyst hur normer möts. Boken visar att okunskap om maktordningar, hur de diskriminerar, verkar och samverkar, saknas i likabehandlingsplanerna. Det illustreras maktordningar som rör etnicitet och sexualitet och vad som kan ske när rasifiering inträffar då dessa ordningar kolliderar.

Människor som bär en norm kan även avvika från den. Det har berättats om hur en heterosexuell person, med de privilegier som dess läggning innebär, ifrågasätts om sitt val av partner beroende på att de uppfattas ha olika etniciteter. Genom intersektionell problematisering av *etnicitet* framkommer också att likabehandlingsplanerna inte behandlar rasifiering och rasism, vilket leder, åter igen, till ett osynliggörande moment av något som berör en students vardag och identitet.

Diskrimineringsgrunderna, som beskriver hur människor kan utsättas för diskriminering och på vilket sätt de ska skyddas, används godtyckligt i likabehandlingsplaner med okunskap om deras innebörd. Det saknas också kunskap om vilka som omfattas. Utan kännedom om diskrimineringsgrunderna, har *könsidentitet* eller *könsuttryck* i mångt och mycket florerat, ibland i stora ordalag, likväl har offentlighetskravet för diskrimineringsgrunden fallit mellan stolarna. Kravet på offentligt uppvisande av könsidentitet och/eller uttryck för att ens omfattas av diskrimineringskyddet, får stå utan kritisk granskning. Istället har samtliga lärosäten vars likabehandlingsplaner granskats, antagit DO:s rekommendationer där kravet tydligt finns skrivet, dock utan förståelse för dess innebörd. Detta visar att landets lärosäten värjer sig för att normkritiskt granska sig själva och den kunskap som likabehandlingsråden lutar sig mot. Följden blir att de normativa antaganden som

återfinns i likabehandlingsplanerna står fast. Uppmaningen är att istället vända den kritiska blicken mot lärosätet självt.

Författarna visar hur intersektioner mellan kön, identitet och sexualitet möts och får en avgörande roll för hur likabehandlingsplanerna för fram HBTQ-perspektiv. Denna normreproduktion försätter icke-normativa studenter i situationer där de får utstå kränkningar eller inte vågar berätta om, exempelvis, sin sexuella läggning. Vi ser att personer upplever att de inte befinner sig i trygga rum när de vistas i akademien. Vi ser att studenter låtsas vara någon annan än sig själva. Lösning? Lagg inkluderande och normkritiska perspektiv på agendan.

Handlingsplan

Denna handlingsplan riktar sig till samtliga universitet och högskolor i Sverige och bygger på projektet *Avslöja heteronormen!*. Handlingsplanen utgår från en övergripande vision, fördelad i tre mål med respektive förslag på åtgärder. Visionen är SFQ:s och arbetet med att förverkliga det förmedlar SFQ härmed till lärosätenas ansvarigpersoner. Genom denna handlingsplan får lärosätena en hjälpande hand för att påbörja ett effektivt antidiskrimineringsarbete med intersektionell normkritik som stomme.

Vision

Att högskolor och universitet ska motverka att hetero- och cisnormer påverkar respektive lärosätes utbildningsinnehåll, utbildningskvalitet, studie- och arbetsmiljö, och driva ett inkluderande antidiskrimineringsarbete där alla studenter behandlas på lika villkor, och där lärosätet tar ansvar för att skapa trygghet och skydd.

1. Synliggörande:

Mål

Alla inom lärosätets väggar ska inkluderas och normer och efterföljande maktordningar som skapas och återskapas i utbildningsverksamheten ska synliggöras. Kunskap om normernas upprätthållande och konsekvenser ska implementeras i verksamheten.

Åtgärder

- Att aktivt synliggöra för studenter och presumtiva studenter de möjligheter för påverkansarbete den enskilde har rätt till.
- Att likabehandlingsplaner och andra vägledande dokument granskas med normkritiska och intersektionella perspektiv av en grupp tillsatt genom representation.
- Att i alla enkäter där könsidentitet efterfrågas ska fler svarsalternativ än kvinna/man finnas.
- Att arbeta med kontinuerliga utskick av enkäter där studenten ges tillfälle att påverka hur normer inskränker dens studiesituation.
- Att i kursutvärderingar föra in frågor om bemötande och studiemiljö som en kurs inneburit.
- Att granska kurslitteratur ur normkritiskt perspektiv.
- Att införa anonymitet vid examination.
- Att tydliggöra hur en student går till väga för att anmäla diskriminering. Att den person dit det anmäls, är opartisk i relation till lärosätet, samt har kompetens om diskriminering och dess intersektionalitet.

- Att upprätta arbetsmetoder där normkritik är ett levande moment, och sträcker sig utanför likabehandlingsråd och temadagar.

2. Kompetens:

Mål

Personal och beslutsfattare ska kompetensutvecklas och arbeta med inkluderande metoder där representation tas tillvara i studentråd, likabehandlingsråd och andra instanser, såväl i den heltäckande verksamheten som vid fakulteter och institutioner och hela vägen in i kurssalarna.

Åtgärder

- Att bejaka god representation.
- Att införa normkritisk kompetens i verksamheten.
- Att kompetensutveckla lärare och annan personal.
- Att likabehandlingsråd och andra som upprättar styrdokument och kursplaner utbildas i normkritiskt och intersektionellt antidiskrimineringsarbete.
- Att likabehandlingsplaner granskas med normkritiska perspektiv av en kompetensgrupp utifrån bland annat representation.

- Att lärare lär sig att utvärdera sig själv och sin position i relation till studenter, medarbetare och majoritetssamhället.
- Att internt och externt inhämta kunskaper om normkritisk pedagogik och didaktik.

3. Studie- och arbetsmiljö:

Mål

Alla ska känna sig trygga och respekterade i sin studie- och arbetsmiljö. En högskola fri från intolerans, rasism, trans- och homofobi som idag förekommer i de sociala och visuella rummen.

Åtgärder

- Att vara lyhörd för studenters identitet och pronomen.
- Att respektera personens identitet, uttryck, sexuella läggning, pronomen osv.
- Att sålla bort kurslitteratur som stereotypiserar eller skapar nidsbilder som kan upplevas kränkande.
- Att normkritiskt granska det talspråk som används och de normativa signaler som marginaliserar.
- Att socialt säkerställa klassrummet som tryggt för individer som är icke-normativa.

- Att medvetandegöra för personal vad tolkningsföreträde är, och hur det skapar situationer som indirekt eller direkt diskriminerar.
- Att inte dela in grupper enligt könsstereotypa strukturer.
- Att ifrågasätta de traditioner som ligger till grund för promotionsmiddagar, sittningar, diplomeringsceremonier mm.
- Att införa könsneutrala toaletter.
- Att normkritiskt reflektera över affischer, fotografier och annan grafik som används i medier.

Illustration: Catalina Fuentes Araya & Anton Fröbling

Berättelserna

Till projektet har det inkommit fler berättelser än de som behandlas i undersökningskapiteln. Berättelserna handlar om hur normer erfars, uppfattas och hur personerna reagerat.

Berättelse från student vid Örebro universitet, programmet i tränings- och hälsopsykologi:

Vi skulle gå igenom olika gympersonligheter. Kurslitteraturen var ifrån 92 eller 94 och läraren uttalade att den var stereotypis(k) men att det var bra för att få en överblick. Det fanns ca 8 olika gympersonligheter noggrant beskrivna med kroppsform, egenskaper och beteende i gymmet. Det var sju gymkillar och en gymtjej där gymtjejen var extremt stereotypis(kt) beskriven och där hon förväntades eftersträva slakna muskler och en smal midja. Självt kände jag mest igen mig i den stora muskelbyggarkillen som beskrevs som stark och fokuserad. Jag påpekade att litteraturen var extremt förlegad och att den var helt irrelevant för hur det är i dagens läge. Klassen höll med mig och läraren verkade få en liten tankeställare, men nämnde inget om att utesluta litteraturen.

Berättelse från student vid Örebro universitet, grundlärarprogrammet:

I min utbildning har vi haft (bara) två seminarium där vi pratar om HBTQ och normkritik. Under dessa två seminarium har jag haft två olika lärare. Båda gångerna har jag varit mer påläst än mina seminarieledare (lärare) om dessa ämnen. Visst att lärarna läst böckerna

och varit medvetna om just de som vi studenter skulle läst men ändå så har jag fått informera min lärare och klasskamrater om olika strukturer och normer. Det är tråkigt att lärarna inte är mer på lästa om ämnet eftersom det pekar på hur långt skolan prioriterar dessa frågor. Jag som är väldigt medveten om HBTQ-frågor och normkritik skulle kunna använda mig av det i min kommande undervisning, men jag har svårt att se att mina kurskamrater blivit speciellt upplysta av dessa seminarium.

Berättelse från student vid Stockholms universitet:

I en kurs i etnologi sa läraren till klassen att en av kursböckerna innehöll rasistiska ord men att boken ändå behövdes för att det inte fanns nån lika bra för att beskriva kultur. Situationen vart jobbig för ingen vågade ifrågasätta boken, även om alla såg besvärade ut. Jag vägrade läsa boken och klarade kursen utan problem. Det är inte ok att rasistisk litteratur får förekomma.

Berättelse från student vid Chalmers Tekniska Högskola:

I en kurs om teknik och hållbarhet bjöds ett flertal gästföreläsare in. En av dem pratade om graviditet som att det bara vore kvinnor som genomgår det (och la skämtsamt till att gravida kvinnors beteende förklaras av nästlingsinstinkter). En annan gästföreläsare började sin föreläsning med att ge en bristfällig definition av begreppet "social konstruktion" (hen menade att miljökatastrofer är sociala konstruktioner i.o.m. att definitionen av ett och samma fenomen som en katastrof eller inte beror på sammanhanget...), och när hen blev bemött med att det är ett viktigt vetenskapligt och politiskt begrepp som inte bör omdefinieras

lättvindigt eller blandas ihop med det närliggande begreppet "politiskt betingning" viftade hen bara bort det. Samma föreläsare fick sedan för sig att köna fiskar som kvinnliga och manliga i ett exempel om människors utsläpp av kemikalier i naturen.

Berättelse från student vid Stockholms universitet:

Under ett seminarie benämnde läraren kvinnor som "livmoderbärare." Jag kunde inte låta bli att tänka hur många hen uteslöt när hen sa så. På samma kurs kallade en annan student queer:het för politiskt och hens beskrivning stämde inte överens med hur jag som queer upplever mig själv eller queer identitet i allmänhet. Det lät snarast som en alien. Jag tog mod till mig och berättade att queer är en identitet som ställer sig utanför heteronormen. Det händer ofta att queer:het eller queerteori nämns som något för "homos" i direkt kränkande mening av medstudenter. Den här gången var första gången jag stod upp för mig själv i klassrummet på det viset istället för att gå hem och vara ledsen. Jag hoppas jag vågar nästa gång igen.

Berättelse från distansstudent vid Luleå Tekniska Högskola:

Jag studerar bara en liten kurs på distans men när jag skulle aktivera mitt användarkonto skulle man läsa igenom några användarvillkor som bland annat, under rubriken normer, inkluderade punkten "Vi ska ta tillvara både kvinnors och mäns erfarenheter och syn". Så jag skickade ett kort mejl till dem och sa att jag kände mig exkluderad av meningen och förklarade att det binära könssystemet är en lögn. Jag blev förvånad över svaret. De bad om ursäkt och tackade för min feedback och skrev att punkten ändrats till "Vi ska ta tillvara på alla människors erfarenheter

och syn" och sen tackade de återigen för mina värdefulla synpunkter. Jag har gjort en förändring, hade inte trott det skulle vara så lätt.

Berättelse från student vid (Lärarhögskolan) Stockholms universitet:

I början av mina studier till lärare var jargongen i skolan att alla skulle lära känna varandra, trots att vi bytte klass vid varje ny 7,5hp. I alla fall, vi skulle berätta hur vi levde, om vi hade flickvän eller pojkvän osv. Jag vågade inte berätta att jag är lesbisk, vilket satte mig i en jobbig situation där jag fick säga saker som egentligen inte känns bekväma, som inte är om mig som person. Jag höll upp en hetero-yta. Vi studenter utsattes för att tvingas berätta personliga saker om oss, utan att lärarna skapat tryggt rum för sådana som faller utanför normen. Lärare och kursansvarig skulle ha haft med HBTQ-perspektiv med i utbildningen, så vi HBTQ kunde slippa komma ut (eller vara hemligt tysta), och att vi som blivande lärare fick någon form av kunskap för de elever vi kan möta som färdigexade lärare.

Berättelse från student vid Örebro universitet:

Jag föddes i Kurdistan och flyttade till Sverige som 11-åring. De första åren var väldigt svårt för mig då jag blev mobbad av den nya klassen jag placerades i utan att kunna ett ord svenska. När jag tillslut lärde mig svenska och kunde försvara mig med ord fann jag istället att jag var tvungen att vara just det: ständigt i försvarsposition. I de flesta rum jag rör mig i är jag den enda rasifierade. Såväl i högskolan. När jag pluggade socionomprogrammet och nu när jag pluggar Genusvetenskap märker

jag hur hetero- och vithetsnormer genomsyrar all utbildning. Visserligen problematiseras heteronormen i Genus A, men då rör det sig bara om hetero-, homo- och bisexualitet.

**Berättelse från student vid Örebro universitet,
arbetsterapeutprogrammet:**

När jag läste första terminen vid Örebro universitet skulle vi ha VFU (verksamhetsförlagd utbildning) och vi hade en föreläsning om patientsekretess. Det togs upp saker som är bra att veta och känna till inför våra möten med patienter. Vi skulle skriva en uppgift om ett patientfall som vi stött på under vår VFU och presentera det under ett seminarium. Läraren vi hade då var mycket skeptisk till att referera en patient till pronomen *hen*. Läraren sade att patienterna skulle känna sig kränkta om de blev refererade som *hen*. Saken var den att patienterna ifråga inte skulle vara med på vårt VFU-seminarium och att använda sig av ett könsneutralt pronomen ökar sekretessen och bidrar inte till kränkningar överhuvudtaget. Om jag skulle skriva/säga att patienten jag träffade hade ”han” som pronomen skulle det vara mycket lättare att sålla bort övriga patienter som inte hade detta pronomen vilket i sig skulle skada sekretessen. Jag blev upprörd över att vår lärare sa att vi inte fick skriva *hen* i vår uppgift. Gällande möte med en patient där sekretess är viktigt hjälper det att använda sig av ett könsneutralt pronomen, samt att könsidentiteten var irrelevant till situationen. Jag känner att fler lärare bör ta till sig av detta och inse att pronomen *hen* är väldigt användbart när det kommer till patientsekretess.

Tack!

SFQ vill rikta ett varmt tack till alla er som på ett eller flera sätt bidragit till denna rapports potential och utveckling. Tack till alla som berikat *Avslöja heteronormen!* genom att dela med er av berättelser om hur hetero-, cis-, och andra normer upplevs i utbildning, studie- och arbetsmiljö vid Sveriges högskolor och universitet. Tack till alla som mött oss och diskuterat normer över en fikastund, mailat oss, ringt oss eller lyssnat på våra föreläsningar. Tack!

Tack till de som började med projektet inom SFQ innan det föll i våra händer 2014. Stort tack till referensgruppen som granskat projektrapporten och givit oss intressanta återkopplingar till oss att arbeta med.

Vi vill även rikta ett tacksamhetens ord till Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) som genom projektstöd möjliggjorde för SFQ att förverkliga *Avslöja heteronormen!* som förbundet så varmt värnar om.

Tack också till de samarbetspartners som stöttade projektet i sitt tidiga skede: Södertörns högskola, Örebro universitet, Stockholms universitet, Karolinska Institutet, Högskolan Dalarna, Uppsala universitet, Högskolan i Borås, Gymnastik- och idrottshögskolan, Umeå Studentkår och Ett LiU för lika villkor.

Hälsar SFQ:s förbundsstyrelse 2014:

Catalina Fuentes Araya, Stina Lundin, Amanda Wikström, Daniel Dannfors, Sabina Hedbäck, Sara Törnqvist & C. Wolf

Avslöja heteronormen!

Kontakta SFQ:

Hemsidesadress:

www.hbtqstudenterna.se

Mailadress till projektgruppen:

avslojaheteronormen@hbtqstudenterna.se

Mailadress SFQ:s kansli:

info@hbtqstudenterna.se

Vad är en norm, och hur verkar en sådan? Sveriges Förenade HBTQ-studenter (SFQ) förbundet för normkritik och HBTQ-perspektiv i högskolan. Genom projektet Avslöja heteronormen! granskas utbildningsinnehåll, studie- och arbetsmiljö med normkritisk lupp.

hbtqstudenterna.se

Berättelser från studenter varvas med intersektionella analyser av normbildning och diskriminering. Lärosätens likabehandlingsplaner genomgår här en granskning och genom normkritiska och intersektionella perspektiv riktas fokus på hur cis- och heteronormativitet återfinns och reproduceras i likabehandlingsarbete, undervisning och sociala sammanhang inom högre utbildning. Hur påverkas utbildningskvalitén av en normativ högskola?

BoD™
BOOKS on DEMAND

www.bod.se

